

Metaistorija

Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje

Iš anglų kalbos vertė

Halina Beresnevičiūtė-Nosálová

Gintautė Lidžiuvienė

baltos lankos

Turiny s

Pratarmė xiii

Metaistorija

Įvadas: istorijos poetika	3
§ Istorinio veikalo teorija	7
§ Aiškinimas suteikiant siužetą	10
§ Aiškinimas formaliai argumentuojant	14
§ Aiškinimas per ideologinę potekstę	27
§ Istorio grafinių stilių problema	35
§ Tropų teorija	38
§ XIX amžiaus istorinės sąmonės fazės	46

PIRMA DALIS

Perimta tradicija: Apšvieta ir istorinės sąmonės problema 51

I SKYRIUS

✓ Istorinė vaizduotė tarp metaforos ir ironijos	53
✓ § Įvadas	53
✓ § Apšvietos istoriografijos dialektika	56

§ Tradicinės istoriografijos sampratos	57
§ Istorija, kalba ir siužetas	62
§ Skepticizmas ir ironija	64
§ Pagrindinės ikišvietėjiškos istoriografijos formos	69
§ Leibnizas ir Apšvieta	71
§ Istorinis laukas	73
§ Istorigrafiniai Apšvietos pasiekimai	76
§ Herderio maištas prieš Apšvietos istoriografiją	82
§ Herderio istorijos samprata	87
§ Nuo Herderio prie romantizmo ir idealizmo	93

II SKYRIUS

Hegelis: istorijos poetika ir kelias anapus ironijos ..	95
§ Įvadas	95
§ Kalba, menas ir istorinė sąmonė	100
§ Istorija, poezija ir retorika	103
§ Galimos siužeto struktūros	108
§ Tragedija ir komedija kaip giminingos siužeto struktūros ..	110
§ Istorija savyje ir istorija sau	113
§ Istorija savyje ir sau	118
§ Istorinio lauko struktūra	123
§ Valstybė, individas ir tragiška istorijos vizija	127
§ Istorinis laukas kaip procesas	131
§ Nuo tragedijos prie komedijos	137
§ Pasaulio istorijos siužetas	144

ANTRA DALIS

Keturi XIX amžiaus istoriografijos realizmo tipai	155
---	-----

III SKYRIUS

Michelet: istorinis realizmas kaip romanas	157
§ Įvadas	157
§ XIX amžiaus istoriografijos klasikai	162

§ Istorigrafija prieš istorijos filosofiją	164
§ Romantinė istoriografija kaip metaforinio „realizmo“ forma	167
§ Istorinis laukas – būties chaosas	167
§ Michelet: metaforiškai aiškinama herojinio romano siužeto istorija	173

IV SKYRIUS

Ranke: istorinis realizmas kaip komedija	190
§ Įvadas	190
§ Epistemologiniai Rankes istorinio metodo pagrindai	191
§ Istorinis procesas kaip komedija	195
§ Istorinės analizės „gramatika“	196
§ Istorinio vyksmo „sintaksė“	198
§ Istorijos interpretacijos „semantika“	200
§ Konservatyvi Rankes istorijos sampratos potekstė	202
§ Istorija kaip komedija	205
§ Formalioji organicistinio istorinio metodo gynyba	208
§ Išvados	219

V SKYRIUS

Tocqueville'is: istorinis realizmas kaip tragedija	223
§ Įvadas	223
§ Antidialektika	230
§ Du poezijos ir istorijos tipai	234
§ Liberalo kaukė	240
§ Socialinio tarpininkavimo istoriografija	241
§ Reikšmingų istorinių procesų „sintaksė“	244
§ Amerikos istorijos „semantika“	246
§ Europos istorijos drama	248
§ Liberalus požiūrio taškas, konservatyvus tonas	249
§ Ironiška tragiško konflikto perspektyva	252
§ Ironiška revoliucinės dramos atomazga	256
§ Pastanga pasipriešinti ideologinei ironiškos perspektyvos potekstei	258

§ Gobineau kritika	259
§ Nuopuolis ironijon	262
§ Išvados	265
VI SKYRIUS	
Burckhardtas: istorinis realizmas kaip satyra	270
§ Įvadas	270
§ Burckhardtas: ironiška žiūra	273
§ Pesimizmas kaip pasauležiūra: Schopenhauerio filosofija	279
§ Pesimizmas – istorinės sąmonės pagrindas	287
§ Satyrinis stilius	287
§ Istorinio proceso „sintaksė“	292
§ Istorijos „semantika“	294
§ „Saturas“ siužeto struktūra	296
§ Antimetafora	299
§ Realizmas kaip ironija	300
§ Istorija ir poezija	305
§ Išvados	309
TREČIA DALIS	
„Realizmo“ atmetimas XIX amžiaus antrosios pusės istorijos filosofijoje	311
VII SKYRIUS	
Istorinė sąmonė ir istorijos filosofijos atgimimas	313
VIII SKYRIUS	
Marxas: filosofinė istorijos gynyba metonimijos būdu	329
§ Įvadas	329
§ Marxo doktrinos problema	330
§ Marxo istorijos idėjos esmė	334
§ Pagrindinis analizės modelis	336
§ Istorinės egzistencijos „gramatika“	347

§ Istorinio proceso sintaksė	353
§ Istorijos „semantika“	361
§ Konkrečių istorinių įvykių analizė Marxo metodu	370
§ Istorija kaip farsas	374
§ Išvados	383
IX SKYRIUS	
Nietzsche: poetinė istorijos gynyba metaforos būdu	386
§ Įvadas	386
§ Mitas ir istorija	388
§ Atmintis ir istorija	405
§ Moralė ir istorija	419
§ Tiesa ir istorija	432
§ Išvados	437
X SKYRIUS	
Croce: filosofinė istorijos gynyba ironijos būdu	442
§ Įvadas	442
§ Istorijos filosofija kaip kritika	445
§ „Istorija, įtraukta į bendrąją meno sampratą“	449
§ Istorinės sąmonės estetika	458
§ Istorinio pažinimo prigimtis: sveikos nuovokos pateisinimas ..	463
§ Paradoksali istorinio pažinimo prigimtis	466
§ Ideologinė Croces istorijos sampratos potekstė	469
§ Kritinio metodo taikymas: taikomasis ironijos rezultatas	477
§ Croce prieš Marxą	477
§ Croce prieš Hegelį	480
§ Croce prieš Vico	490
§ Istorija kaip buržuazinė ideologija	498
§ Išvados	502
Bibliografija	513
Asmenvardžių rodyklė	521

Pratarmė

Giliosios istorinės vaizduotės struktūros analizę pradėdau metodologiniu įvadu. Jame bandau aiškiai ir sistemingai išdėstyti mano darbą grindžiančius interpretavimo principus. Skaitydamas klasikinius XIX amžiaus Europos istoriografijos veikalus supratau, kad, norint juos vertinti kaip būdingas istorinės refleksijos formas, reikia istorinio darbo formos teorijos. Įvade mėginau pateikti tokią teoriją.

Remdamasis šia teorija istorinį darbą laikau tuo, kas jis akivaizdžiausiai yra: žodine struktūra, turinčia pasakojamojo prozos diskurso formą. Istorijos (taip pat ir istorijos filosofijos) darbai apima tam tikrą kiekį „duomenų“, šiuos duomenis „aiškinančias“ teorines koncepcijas ir pasakojamąją struktūrą, juos pateikiančią kaip praeityje įvykusiais laikomų įvykių komplekso paveikslą. Be to, aš tvirtinu, kad gilioji tokių darbų turinio struktūra apskritai yra poetinio, o konkrečiai – kalbinio pobūdžio; paprastai ji nekritiškai priimama kaip savaime suprantama paradigma, nurodanti, koks turėtų būti būtent „istorinis aiškinimas“. Ši paradigma – „metaistorinis“ elementas, esantis visuose istoriniuose darbuose, siekiančiuose daugiau nei monografija ar archyvinis sąvadas.

Terminologija, kurią vartojuau skirtingiems istorinio aprašymo skleidimosi lygmenims apibūdinti ir istoriografinių stilių tipologijai sukonstruoti, gali pasirodyti klaidi. Bet visų pirma aš mėginau nustatyti aiškias epistemologines, estetines ir moralines istorinio darbo dimensijas ir po to prisiškerbti į gilesnį lygmenį, kuriame implicitiškai ir nekritiškai sankcionuojamas jų veikimas. Priešingai nei kiti istorinių darbų analitikai, nemanau, kad šis „metaistorinis“ istorinio veikalo pamatas susideda iš teorinių koncepcijų, kurias istorikas atvirai naudoja norėdamas savo pasakojimams

suteikti „aiškinimo“ aspektą. Man atrodo, kad tos koncepcijos sudaro matomą teksto lygmenį, kadangi jos pasirodo teksto „paviršiuje“ ir paprastai būna palyginti lengvai atpažįstamos. Taigi aš skiriu tris strategijas, kuriomis istorikai gali sukurti skirtingų rūšių „aiškinimo išpūdį“. Šias skirtingas strategijas aš pavadinau aiškinimu formaliai argumentuojant, aiškinimu suteikiant siužetą ir aiškinimu per ideologinę potekstę. Kiekvienoje šių strategijų aš išskiriu keturis raiškos būdus, kuriais istorikas gali išgauti specifinį aiškinimo išpūdį. Argumentacija gali būti formistinė, organicistinė, mechanicistinė ir kontekstualistinė; siužetu gali tapti herojinio romano, komedijos, tragedijos ir satyros archetipai; ideologinė potekstė gali būti anarchizmo, konservatyvizmo, radikalizmo ir liberalizmo taktikos. Specifines šių būdų kombinacijas aš vadinu konkrečiau istoriko ar istorijos filosofo istoriografiniu „stiliumi“. Šiuos stilius siekiau išryškinti savo studijose apie XIX amžiaus Europos istorikus Michelet, Ranke, Tocqueville'į ir Burckhardtą bei istorijos filosofus Hegelį, Marxą, Nietzschę ir Croce.

Norėdamas šiuos skirtingus stilius susieti tarpusavyje kaip tos pačios istorinio mąstymo tradicijos elementus, buvau priverstas postuluoti gilųjį sąmonės lygmenį, kuriame istorijos mąstytojas pasirenka conceptualias strategijas savo duomenims aiškinti ar perteikti. Šiame lygmenyje, mano nuomone, istorikas atlieka esmiškai poetinį veiksma, kuriuo įsivaizduoja [prefigures] istorinį lauką ir steigia jį kaip sferą, kurioje jis išskleis tam tikras teorijas, aiškinančias „kas iš tikrųjų jame vyko“. Šis įsivaizdavimo veiksmas savo ruožtu gali įgyti tam tikras formas, kurias galima suskirstyti į tipus pagal jų kalbinius modelius. Sekdamas sena, Aristotelį siekiančia, tik vėliau Vico, šiuolaikinių kalbininkų bei literatūros teoretikų išplėtotą interpretacijos tradicija, šiuos įsivaizdavimo tipus vadinau keturiais poetinės kalbos tropų vardais: metafora, metonimija, sinekdocha ir ironija. Kadangi ši terminologija daugumai mano skaitytojų tikriausiai bus svetima, įvade paaiškinu, kodėl ir kaip ją vartoju.

Vienas pagrindinių mano tikslų, dar svarbesnis už pagrindinių XIX amžiaus Europos istorinės sąmonės formų nustatymą ir interpretavimą, buvo nustatyti įvairių epochų istoriografijoje ir istorijos filosofijoje išskylančius unikalius poetinius elementus. Dažnai sakoma, kad istorija yra mokslo ir meno mišinys. Tačiau nors neseniai analitinės filosofijos atstovams pavyko išsiaiškinti, kiek istoriją galima laikyti mokslo šaka, labai

mažai dėmesio buvo skirta jos meniniams komponentams. Atverdamas kalbinius vienos ar kitos istorijos sampratos pagrindus, aš mėginau atskleisti neišvengiamai poetinę istorinio veikalo prigimtį ir išryškinti tą istorinio pasakojimo įsivaizdavimo elementą, kuriuo tylomis sankcionuojamos jo teorinės koncepcijos.

Taigi aš nustaciau keturias istorinės sąmonės formas, atsižvelgdamas į jas formuojančią atitinkamą įsivaizdavimo (tropologinę) strategiją – metaforą, sinekdochą, metonimiją ir ironiją. Kiekviena iš šių sąmonės formų kloja pamatus išskirtiniam kalbiniam protokolui, kuriuo įsivaizduojamas istorinis laukas ir kuriuo remiantis jį „aiškinti“ pasitelkiamos specifinės istorinės interpretavimo strategijos. Aš tvirtinu, kad suprasti pripažintus XIX amžiaus istorinės minties meistrus ir nustatyti jų, bendros tyrinėjimo tradicijos dalyvių, tarpusavio saitus galima išryškinant skirtingus jų darbus grindžiančius ir formuojančius tropologinius modelius. Trumpai tariant, manau, kad vyraujantis tropologinis modelis ir su juo susijęs kalbinis protokolas yra neredukuojamas „metaistorinis“ bet kurio istorinio darbo pamatas. Ir tvirtinu, jog šis metaistorinis elementas XIX amžiaus istorijos meistrų darbuose steigia savotiškas „istorijos filosofijas“, kurios yra esminis jų veikalų konstrukcijos segmentas, be kurių tokie veikalai būtų buvę neįmanomi.

Pagalčiau aš mėginau parodyti, kad pagrindinių XIX amžiaus istorijos filosofų (Hegelio, Marxo, Nietzsches ir Croces) darbai nuo jų kolegų vadinamojoje „tikrojoje istorijoje“ (Michelet, Rankes, Tocqueville'io ir Burckhardto) darbų skiriasi tik kirčio vieta, o ne turiniu. Tai, kas lieka tik numanoma istorikų darbuose, paprasčiausiai iškeliamą į paviršių ir sistemingai argumentuojama didžiųjų istorijos filosofų darbuose. Neatsitiktinai svarbiausi istorijos filosofai buvo (arba pastaruoju metu paaiškėjo buvę) visų pirma kalbos filosofai. Štai kodėl jie daugiau ar mažiau sąmoningai pajėgė užčiuopti poetinius ar bent jau kalbinius pamatus, kuriais rėmėsi tariamai „mokslinės“ XIX amžiaus historiografijos teorijos. Žinoma, šie filosofai patys siekė išsivaduoti nuo kaltinimų lingvistiniu determinizmu, kuriuo kaltino savo oponentus. Bet, mano nuomone, neįmanoma paneigti, kad visi jie suprato esminį dalyką, kurį čia bandau pasakyti: bet kurioje iki tikrojo mokslo statuso neredukuotoje (ar neiškeltoje) tyrimų srityje mintis lieka įkalinta kalbiniame lygmenyje, kuriuo ji siekia apibrėžti jos suvokimo lauke esančių objektų kontūrus.

Bendros šios XIX amžiaus istorinės sąmonės studijos išvados gali būti suformuluotos taip: 1) negali būti „tikros istorijos“, kuri tuo pat metu nebūtų „istorijos filosofija“; 2) galimos istoriografijos formos yra tokios pačios, kaip ir galimos spekuliatyvosios istorijos filosofijos formos; 3) šios formos savo ruožtu yra poetinių išvalgų, kurios analitiškai yra pirmesnės, formalizacijos ir patvirtina tam tikras teorijas, naudojamas istoriniams pasakojimams suteikiant „aiškinamąjį“ aspektą; 4) nėra aiškiai nustatytų tvirtų teorinių pagrindų, kuriais remiantis galima būtų teisėtai skelbti kurios nors formos pranašumą kitų atžvilgiu ir laikyti ją „realistiškesne“; 5) dėl to, mėgindami apmąstyti visą istoriją, esame įpareigoti pasirinkti vieną iš besivaržančių interpretavimo strategijų; 6) todėl galiausiai tam tikrą istorijos perspektyvą geriausia pasirinkti vadovaujantis veikiau estetiniu ar moraliniu nei epistemologiniu kriterijumi; ir 7) reikalavimas sumokslinti istoriją reiškia tik tai, jog pirmenybė teikiama specifiniam istorijos konceptualizacijos tipui, kurio pagrindas yra estetinis ar moralinis, bet kurį dar reikia įteisinti epistemologiškai.

Analizuodamas XIX amžiaus istorinės minties meistrų darbus chronologine tvarka, bandau teigti, jog jų mąstyme buvo nuosekliai atskleidžiamos poetinėje kalboje glūdinčios tropologinio istorinio lauko išvaizdavimo galimybės. Mano nuomone, plėtojant šias galimybes XIX amžiaus pabaigoje Europos istorinę mintį apėmė ironiška nuotaika, kartais vadinama „istorizmo krize“. Ironija, pasireiškusį šiuo „krizės“ pavidalu, tebeklesti iki šiol ir išlieka vyraujantis profesionaliosios, arba akademinės, istoriografijos modelis. Kaip tik tai, mano nuomone, paaiškina ir geriausių šiuolaikinės akademinės istoriografijos atstovų teorinį sąstingį, ir tą maištą prieš istorinę sąmonę gausą, būdingą XX amžiaus literatūrai, socialiniams mokslams ir filosofijai. Tikiuosi, kad ši studija paaiškins tiek šio sąstingio, tiek šių maištų priežastis.

Negali likti nepastebėta, kad ir pati ši knyga parašyta su tam tikra ironija. Tačiau ši ją smelkianti ironija yra sąmoninga ir reiškia ironiškos sąmonės atsigręžimą prieš pačią ironiją. Jeigu pasiseks nustatyti, kad skepticizmas ir pesimizmas, ypač būdingi šiuolaikiniam istoriniam mąstymui, kyla iš ironiško nusiteikimo ir kad šis ironiškas nusiteikimas savo ruožtu yra tik viena iš galimų laikysenų istorinio šaltinio atžvilgiu, tai suteiks pagrindo atmesti pačią ironiją. Taip dalinai bus išvalytas kelias susigrąžinti istoriją kaip intelektualinės veiklos formą, kurios interesai tuo pat metu yra ir poetiniai, ir moksliniai, ir filosofiniai – kaip tai buvo XIX šimtmečio istoriografijos aukso amžiuje.

Metaistorija

Įvadas: istorijos poetika

Ši knyga – XIX amžiaus Europos istorinės sąmonės *istorija*, bet ja taip pat ketinta prisidėti prie dabartinės diskusijos apie *istorinio pažinimo problemą*. Tad ji tuo pat metu pasakoja apie *istorinio mąstymo raidą* tam tikru jos evoliucijos laikotarpiu ir pateikia bendrą „istorinė“ vadinamos mąstysenos struktūros teoriją.

Ką reiškia *mąstyti istoriškai* ir kokie yra išskirtiniai *istorinio tyrimo metodo* bruožai? Šiuos klausimus visą XIX amžių gvildeno istorikai, filosofai ir visuomenės teoretikai, bet paprastai jie tai darė tikėdami, kad į šiuos klausimus įmanoma atsakyti nedviprasmiškai. „Istorija“ buvo laikoma specifiniu egzistavimo būdu, „istorinė sąmonė“ – ypatingu mąstymo būdu, o „istorinis pažinimas“ – savarankiška humanitarinių ir gamtos mokslų visumos sritimi.

Tačiau XX amžiuje šie klausimai svarstomi kur kas mažiau pasitikint savimi ir suvokiant, kad galutinių atsakymų į šiuos klausimus galbūt ir neįmanoma rasti. Europos žemyno mąstytojai, pradedant Valéry ir Heideggeriu ir baigiant Sartre'u, Lévi-Straussu ir Micheliu Foucault, rimtai suabejojo specifinės „istorinės“ sąmonės verte, pabrėžė fiktyvų istorinių rekonstrukcijų pobūdį ir metė iššūkį istorijos pretenzijoms įsitvirtinti moksle.¹ Tuo pat metu anglų

¹ Žr. mano „The Burden of History,“ *History and Theory*, 5, Nr. 2 (1960), p. 111–134, kur aptariu šio maišto prieš istorinę sąmonę pagrindus. Naujesnes jo apraiškas žr. Claude Lévi-Strauss, *The Savage Mind* (London, 1966), p. 257–262; ir *idem*, „Overture to le Cru et le cuit“, in *Structuralism*, sud. Jacques Ehrmann (New York, 1966), p. 47–78. Galima taip pat peržiūrėti du Michelio Foucault darbus: *The Order of Things: The Archeology of the Human Sciences* (New York, 1971), 259 p. ir toliau ir *L'Archéologie du savoir* (Paris, 1969), 246 p. ir toliau.

ir amerikiečių filosofai gausiai rašė apie epistemologinį istorinio mąstymo statusą ir kultūrinės funkcijas; jų raštų visuma pagrindžia rimtas abejones istorijos kaip griežto mokslo ar tikro meno statusu.² Šios dvi tyrimo kryptys sudaro išpūdį, kad istorinė sąmonė, kuria nuo XIX amžiaus pradžios didžiavosi Vakarų žmogus, kažin ar gali būti kas nors daugiau nei teorinis ideologinės pozicijos, iš kurios Vakarų civilizacija nustato ne tik savo santykį su prieš ją buvusiomis, bet taip pat ir su kitomis, vienalaikėmis ir kaimyninėmis kultūromis bei civilizacijomis, pamatas.³ Trumpai tariant, istorinę sąmonę galima traktuoti kaip specifinį vakarietišką prietarą, retrospektyviai paremiantį tariamą šiuolaikinės industrinės visuomenės pranašumą.)

Analizuodamas XIX amžiaus Europos istorinės vaizduotės giliają struktūrą ketinu atskleisti naują perspektyvą, iš kurios galima pažvelgti į šiuolaikinius debatus apie istorinio pažinimo prigimtį ir funkcijas. Mano tyrimas susideda iš dviejų lygmenų. Iš pradžių siekiu išanalizuoti pripažintų XIX amžiaus istoriografijos meistrų darbus, o paskui – to paties laikotarpio iškiliausių istorijos filosofų veikalus. Mano tikslas – nustatyti bendrus įvairių šiuose klasikinių pasakotojų darbuose aptinkamų istorijos proceso sampratų bruožus. Kita užduotis – apibrėžti įvairias galimas teorijas, kuriomis istorijos filosofai grindė to meto istorinę mintį. Kad įgyvendinčiau šiuos tikslus, istorinį veikalą laikysiu tuo, kas jis akivaizdžiausiai yra – pasakojamojo prozos diskurso formos žodine struktūra, siekiančia būti praeities struktūrų ir procesų modeliu ar paveikslu ir juos atvaizduodama paaiškinti, kokie jie buvo.⁴

² Šių debatų esmę sumaniai apibendrino Louis O. Mink, „Philosophical Analysis and Historical Understanding,” *Review of Metaphysics*, 21, Nr. 4 (June, 1968), p. 667–698. Dauguma pagrindinių šių debatų dalyvių pozicijų pristatytos William H. Dray, sud., *Philosophical Analysis and History* (New York, 1966).

³ Žr. Foucault, *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences* (New York, 1971), p. 367–373.

⁴ Čia, žinoma, aš priartėju prie didžiausių ginčus šiuolaikinėje (Vakarų) literatūros kritikoje keliančios problemos – prie „realistinio“ literatūrinio vaizdavimo problemos. Šios problemos aptarimą žr. René Wellek, *Concepts of Criticism* (New Haven and London, 1963), p. 221–255. Apskritai aš pats šią problemą tiek, kiek ji iškyla istoriografijos kontekste, traktuojų panašiai kaip Erichas Auerbachas savo knygoje *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature* (Princeton, 1968). Klausimą apie „fiktyvų“, „tikrovės“ vaizdavimą, labiau orientuodamasis į vaizduojamąją dailę, išsamiai išnaginėjo E.H. Gombrichas savo knygoje *Dailė ir iliuzija: vaizdavimo psichologijos studija* (London and New York,

Trumpai tariant, mano metodas yra formalistinis. Aš nemėginsiu nuspręsti, ar koks nors istorikas savo darbe geriau ar tiksliau aprašo tam tikrų įvykių kompleksą ar istorinio proceso segmentą nei kitas istorikas; aš stengsiuosi nustatyti struktūrinius šių aprašymų komponentus.

Mano nuomone, tokia procedūra pateisina dėmesį tiems nepaprastiems klasikais tapusiems istorikams ir filosofams, kurių veikalai iki šiol tebėra laikomi galimais istorijos suvokimo modeliais:

1960). Realistinę tapybą Vakarų dailėje Gombrichas kildina iš graikų menininkų pastangų pasakojamąją epų, tragedijų ir istorijos rašytojų techniką pritaikyti vaizduojamosios dailės kalbai. Ketvirtą *Dailės ir iliuzijos* skyrių apie skirtumus tarp konceptualiai griežtai apibrėžtos mitiškai orientuotos Artimųjų Rytų dailės ir pasakojamosios antimitinės graikų dailės naudinga būtų palyginti su garsiuoju įvadinio Auerbacho *Mimezės* skyriumi, kuriame priešpriešinamas Pentateucho ir Homero pasakojimo stilius. Nereikia nė sakyti, kad šios dvi Auerbacho ir Gombricho pateiktos „realizmo“ karjeros vakarietiškame mene analizės ženkliai skiriasi. Visa Auerbacho studija yra gerokai hegeliška ir apokaliptinio tono, tuo tarpu Gombrichas laikosi neopozityvistinės (ir antihegeliškos) tradicijos, kuriai geriausiai atstovauja Karlas Popperis. Bet abu darbai nukreipti į bendrą problemą – į „realistinio“ vaizdavimo prigimties problemą, kuri ir yra svarbiausia šiuolaikinės istoriografijos problema. Tačiau nė vienas jų nesiima analizuoti svarbiausios istorinio vaizdavimo sąvokos, nors abiejuose darbuose pagrindiniu meno realizmo aspektu laikoma tai, ką galima pavadinti „istoriniu jausmu“. Tam tikra prasme aš apverčiau jų formuluotes. Jie klausia, kokie yra „istoriniai“, „realistinio“ meno komponentai. O aš klausiu, kokie yra „meniniai“, „realistinės“ istoriografijos komponentai. Siekdamas atsakyti į pastarąjį klausimą, aš daug rėmiausi dviem literatūros teoretikais, kurių darbai pateikia tikras filosofines sistemas: Northropo Frye'aus *Anatomy of Criticism: Four Essays* (Princeton, 1975) ir Kenetho Burke *A Grammar of Motives* (Berkeley and Los Angeles, 1969). Taip pat daug pasisėmiau skaitydamas prancūzų kritikus strukturalistus: Lucieną Goldmanna, Rolandą Barthes'ą, Michelį Foucault ir Jacques'ą Derrida. Visgi norėčiau pabrėžti, kad pastaruosius laikau tokiais pat tropologinių interpretacijos strategijų belaisviais, kokie buvo jų XIX amžiaus kolegos. Pavyzdžiui, neatrodo, jog Foucault suvokia, kad kategorijos, kurias jis vartoja analizuodamas humanitarinių mokslų istoriją, yra ne kas daugiau nei formalizuoti tropai. Tai esu nurodęs savo esė „Foucault Decoded: Notes from Underground“, *History and Theory*, 12, Nr. 1 (1973), p. 23–54.

Mano nuomone, visą diskusiją apie literatūrinio „realizmo“ prigimtį klampina nepajėgumas kritiškai įvertinti, iš ko susideda tikrai „istoriška“, „tikrovės“ koncepcija. Įprasta taktika priešpriešina „istoriją“ ir „mitą“, tarsi pirmoji būtų visiškai empirinė, o antrasis – tikrai konceptualus, ir po to tarp šių polių įkurdina „fiktyvumo“ karaliją. Literatūra laikoma daugiau ar mažiau realistine priklausomai nuo ją sudarančių empirinių ir konceptualių elementų santykio. Tokia, pavyzdžiui, yra Frye'aus, taip pat Auerbacho ir Gombricho taktika, nors reikėtų nurodyti, kad Frye'us bent jau nagrinėjo šią problemą įtaigoje esė „New Directions from the Old“, in *Fables of Identity* (New York, 1963), kur analizuojamas istorijos, mito ir istorijos filosofijos santykis. Iš filosofų, tyrinėjusių „fiktyvius“ istorinių pasakojimų elementus, man naudingiausi buvo: W.B. Gallie, *Philosophy and the Historical Understanding* (New York, 1968); Arthur C. Danto, *Analytical Philosophy of History* (Cambridge, 1965); ir Louis O. Mink, „The Autonomy of Historical Understanding“, in *Philosophical Analysis and History*, sud. Dray, ypač p. 179–186.

istorikams Michelet, Rankei, Tocqueville'ui ir Burckhardtui; istorijos filosofams Hegeliui, Marxui, Nietzschei ir Crocei. Aptardamas šiuos mąstytojus, aš sudrumsiu diskusijos apie tai, kuris iš jų pateikia teisingiausią istorinių tyrinėjimų metodą, vandenį. Jų darbų kaip galimų istorinės reprezentacijos ar konceptualizacijos modelių statusas priklauso ne nuo „duomenų“, kuriuos jie naudojo savo apibendrinimams paremti, ar teorijų, kurias pasitelkė jiems paaiškinti; veikiau jis priklauso nuo jų istorinio lauko vizijos nuoseklumo, rišlumo ir nušviečiamosios galios. Štai kodėl jų „paneigti“ arba „nepatvirtinti“ jų apibendrinimų negali nei nauji vėlesnių tyrimų atskleisti duomenys, nei naujai išplėtos teorijos, kitaip interpretuojančios įvykių sekas, kurios buvo jų atvaizdavimo ir analizės objektas. Taigi galų gale jų darbai tampa istorinio pasakojimo ir konceptualizacijos modeliais dėl jiems būdingo ikikonceptinio ir savitai poetinio požiūrio į istoriją bei jos procesus. Visa tai, manau, pateisina mano bandymą XIX amžiaus istorinį mąstymą tyrinėti formalistiniu aspektu.

Po to, kas pasakyta, tuoj pat paaiškėja, kad šių mąstytojų sukurti darbai atstovauja alternatyvioms, iš pažiūros viena kitą paneigiančioms tiek istorinio proceso segmentų, tiek istorinio mąstymo užduočių sampratoms. Analizuojant jų sukurtus darbus kaip žodines struktūras, pasirodo, kad jiems būdingi radikaliai skirtingi formalūs bruožai, jie disponuoja konceptualiais aparatais, kuriais iš esmės skirtingai aiškinami tie patys duomenų kompleksai. Pavyzdžiui, pačiame paviršutiniame lygmenyje vieno istoriko darbas gali būti iš esmės diachroniškas ar procesualus (pabrėžiantis istorinio proceso kaitą ir pasikeitimus), o kito gali būti sinchroniškas ir statiškas (pabrėžiantis struktūrinę tęstinumą). Arba ten, kur vienas istorikas mato užduotį lyriniu ar poetiniu būdu iškviešti praėjusių amžių „dvasią“, kitas sieks prasiskverbti už faktų, kad atskleistų „dėsnius“ ar „principus“, kurių išraiška ar fenomenali forma ir yra tam tikro amžiaus „dvasia“. Paminint dar vieną esminį skirtumą, reikia pasakyti, jog kai kurie istorikai mąno savo darbu visų pirma prisideda prie tuometinių problemų ir konfliktų nušvietimo, o kiti yra linkę nuslopinti tokius dabarties rūpesčius ir mėgina nustatyti, kiek koks nors praeities laikotarpis

skiriasi nuo jų gyvenamo meto, taip atskleisdami savo „antikvarinę“ mąstyseną.

Apibendrinant galima teigti, jog nagrinėjamos kaip grynai formališkos žodinės struktūros, XIX amžiaus istoriografijos meistrų sukurtos istorijos pateikia radikaliai skirtingas to, kas turėtų sudaryti „istorijos veikalą“, sampratas. Tad norint nustatyti bendrus skirtingų XIX amžiuje sukurtų istorinio mąstymo rūšių bruožus, pirmiausia būtina išsiaiškinti, kokia galėtų būti ideali tipinė „istorinio veikalo“ struktūra. Išryškines tokia idealią tipinę struktūrą, turėčiau kriterijų aspektams, kuriais turi būti apsvarstytas istorijos ar istorijos filosofijos veikalas bandant nustatyti jo *unikalius* struktūrinius elementus. Tuomet atsekdamas, kaip keitėsi būdai, kuriais istorijos mąstytojai apibūdina šiuos elementus ir išdėsto juos specifiniame pasakojime, kad sukeltų „aiškinimo išpūdį“, aš sugebėčiau nužymėti esminius tyrinėjamo periodo gilesios istorinės vaizduotės struktūros pasikeitimus. Tai savo ruožtu įgalins įvairius to laikotarpio istorijos mąstytojus apibūdinti kaip savito diskurso pasaulio, kuriame galimi skirtingi istorinio mąstymo „stiliai“, dalyvius.

§ Istorinio veikalo teorija

Istorinio veikalo aptarimą pradėsiu išskirdamas tokius jo konceptualizavimo lygmenis: 1) kronika; 2) istorija [*story*]; 3) siužeto suteikimo [*emplotment*] tipas; 4) argumentacijos tipas ir 5) ideologinės poetinės tipas. „Kronika“ ir „istorija“ laikau „primityviais“ istorinio aprašymo „elementais“, bet abu jie yra duomenų atrinkimo iš neapdoroto istorinio šaltinio ir sutvarkymo, siekiant šaltinį daryti suprantamesnį tam tikrai auditorijai, procesai. Šiuo požiūriu istorinis veikalas reiškia pastangą tarpininkauti tarp to, ką vadinsiu *istoriniu lauku*, neapdorotu istoriniu šaltiniu, kitais istoriniais aprašymais, ir auditorijos.

Iš pradžių istorinio lauko elementai pertvarkomi į kroniką, rūpimus įvykius išdėstant pagal jų pasirodymo laiką; toliau kronika pertvarkoma į istoriją, dėstant įvykius tarsi „spektaklio“ ar vyksmo, turinčio pastebimą pradžią, vidurį ir pabaigą, sudėtinės dalis. Ši kronikos transformacija į istoriją atliekama vienus kronikos įvykius

apibūdinant kaip pradžios motyvus, kitus – kaip pabaigos motyvus, o dar kitus – kaip pereinamuosius motyvus. Įvykis, tiesiog pažymimas nutikęs tam tikru laiku tam tikroje vietoje, transformuojamas į pradinį įvykį pasakojant jį šitaip: „Karalius atvyko į Vestminsterį 1321 metų liepos 3 dieną. Tuomet ir įvyko lemtingasis karaliaus ir žmogaus, vėliau pasikėsinusio į jo sostą, susitikimas, nors tuomet jiedviem atrodė skirta tapti geriausiais draugais...“ Pereinamasis motyvas savo ruožtu perspėja skaitytojus susilaikyti ir nespresti apie pasakojamų įvykių reikšmę, kol pasirodys koks nors pabaigos motyvas: „Kol karalius keliavo į Vestminsterį, jo patarėjai perspėjo, kad ten jo laukia priešai ir kad menkos buvo karūnai palankaus susitarimo perspektyvos.“ Pabaigos motyvas nurodo tariamą proceso ar įtemptos situacijos pabaigą ar atomazgą: „1333 metų balandžio 6 dieną įvyko Balybourno mūšis. Karaliaus pajėgos nugalėjo, maištininkų liko sutriuškintos. Pagaliau Haufkastlio sutartis 1333 metų birželio 7 dieną karalystėje sugrąžino taiką – nors tai buvo netvirta taika, po septynerių metų pražuvusi religinių kovų liepsnose.“ Šitaip motyvais užkodavus įvykių seką, skaitytojui pateikiama istorija; įvykių kronika paverčiama užbaigtu diachroniniu procesu, apie kurį galima klausinėti tarsi turint reikalą su *synchronine* santykių struktūra.⁵

Istorinės istorijos atkuria įvykių grandines nuo socialinių ir kultūrinių procesų pradžių iki (laikinių) pabaigų taip, kaip to neprivalo daryti kronikos. Kronikos, griežtai kalbant, būna neužbaigtos. Iš

⁵ Skirtumai tarp kronikos, istorijos ir siužeto, kuriuos bandžiau atskleisti šioje dalyje, gali būti vertingesni istorinių darbų nei grožinės literatūros studijoms. Priešingai nei grožinės literatūros kūriniai, pvz., romanas, istoriniai darbai sudaryti iš įvykių, egzistuojančių už rašytojo sąmonės ribų. Romane papasakoti įvykiai gali būti sukurti taip, kaip jie negalėtų vykti (ar neturėtų vykti) istorijoje. Dėl to sunku išvelgti skirtumą tarp įvykių kronikos ir istorijos grožinėje literatūroje. Tam tikra prasme tokio romano kaip Manno *Budenbrokai* „istorija“ yra neatskiriama nuo knygoje aprašomų įvykių „kronikos“, net jei ir galime atskirti „kroniką-istoriją“ nuo siužeto (šiuo atveju ironiškos tragedijos). Priešingai nei romano rašytojas, istorikas susiduria su patikrinamu *jau nustatytų* įvykių chaosu, iš kurio jam tenka išsirinkti istorijos, kurią ketina papasakoti, elementus. Jis kuria savo istoriją įtraukdamas vienus faktus ir atmėsdamas kitus, vienus pabrėždamas, o kitus nustumdamas į antrą planą. Taip atmetant, pabrėžiant ir nustumiant kuriama tam tikro tipo istorija. Kitaip sakant, savo istorijai jis „suteikia siužetą“. Apie istorijos ir siužeto skirtumą žr. Šklovskio, Eichenbaumo ir Tomaševskio, rusų formalistų mokyklos atstovų, esė *Russian Formalist Criticism: Four Essays*, sud. Lee T. Lemon ir Marion J. Reis (Lincoln, Neb., 1965); ir Frye, *Anatomy*, p. 52–53, 78–84.

principo jos neturi nė *pradžios*; jos tiesiog prasideda, kai metraštininkas ima užrašinėti įvykius. Jos neturi nei kulminacijų, nei atomazgų; jos gali tęstis be galo. Tačiau istorijos turi išvelgiamą formą (net jei ši forma tėra chaotiškos būsenos atvaizdas), kuri jose aprėpiamus įvykius atskiria nuo įvykių, galinčių pasirodyti išsamioje tą patį laikotarpį apimančioje kronikoje.

Kartais sakoma, kad istoriko tikslas yra aiškinti praeitį „surandant“, „nustatant“ ar „atskleidžiant“ kronikose slypinčias „istorijas“; o „istorija“ ir „grožinė literatūra“ skiriasi tuo, kad istorikas „suranda“ istorijas, tuo tarpu rašytojas jas „sukuria“. Tačiau toks istoriko tikslo supratimas užmaskuoja „kūrybos“ vaidmens istoriko darbe mastą. Tas pats įvykis gali būti panaudotas kaip vis kitoks skirtingų istorinių istorijų elementas priklausomai nuo vaidmens, jam tenkančio specifiniais motyvais apibūdinant įvykių, kuriems jis priklauso, kompleksą. Trijose skirtingose istorijose karaliaus mirtis gali būti ir pradžia, ir pabaiga, ir paprasčiausiai pereinamasis įvykis. (Kronikoje šis įvykis tiesiog yra „savo vietoje“ kaip sekos dalis; jis „nefunkcionuoja“ kaip istorijos elementas. Istorikas kronikos įvykius pagal reikšmę išdėsto hierarchiškai, priskirdamas jiems skirtingas istorijos elementų funkcijas taip, kad atskleistų viso įvykių komplekso, suvokiamo kaip suprantamas, pastebimą pradžią, vidurį ir pabaigą turintis procesas, formalųjį rišlumą.

Pasirinktų kronikos įvykių pertvarkymas į istoriją iškelia tam tikrų klausimų, kuriuos istorikas, konstruodamas savo pasakojimą, privalo numatyti ir į juos atsakyti. Klausimai būna tokio pobūdžio: „Kas įvyko vėliau?“, „Kaip tai įvyko?“, „Kodėl įvyko šitaip, o ne kitaip?“, „Kuo viskas galų gale baigėsi?“ Šie klausimai nulemia pasakojamąją taktiką, kurią istorikas pasitelkia konstruodamas savo istoriją. Bet tokie klausimai apie įvykių tarpusavio ryšius, paverčiantys juos *sektinos* istorijos elementais, turėtų būti skiriami nuo kitokio pobūdžio klausimų: „Kas iš viso to išeina?“, „Kokia viso to prasmė?“ Tokie klausimai susiję su *įvykių kompleksu*, suvokiamo kaip *užbaigta* istorija, struktūra ir reikalauja sinoptiškai nuspręsti, koks yra šios istorijos santykis su kitomis kronikoje „randamomis“, „nustatomomis“ ar „atskleidžiamomis“ istorijomis. Atsakyti į juos galima keliais būdais. Šiuos būdus vadinsiu: 1) aiškinimu

suteikiant siužeta; 2) aiškinimu argumentuojant; 3) aiškinimu per ideologinę potekstę.

§ Aiškinimas suteikiant siužeta

Istorijos įprasminimas nustatant papasakotos istorijos tipą vadinamas aiškinimu suteikiant siužeta. Jeigu pasakodamas istorikas suteikia istorijai tragedijos struktūrą turintį siužeta, jis „aiškinamas“ vienaip; jeigu jis konstruojamas kaip komedija, jis „aiškinamas“ kitaip. Siužeto suteikimas – tai būdas, kai istorijos pavidalo įvykių grandinė palaipsniui atskleidžiama kaip tam tikro tipo istorija.

Sekdamas keliu, kurį Northropas Frye'us nurodė savo *Kritikos anatomijoje*, aš skiriu bent keturis siužeto suteikimo būdus: herojinį romaną, tragediją, komediją ir satyrą. Jų gali būti ir daugiau, pavyzdžiui, epas; taip pat kokiam nors istoriniame aprašyme gali būti vienokio siužeto istorijų, kurios tėra visai kitokiu siužetu pateikto įvykių komplekso aspektai ar epizodai. Bet kiekvienas istorikas yra verčiamas visam jo pasakojimą sudarančių istorijų rinkiniui suteikti vienos suprantamos ar *archetipinės* istorijos formos siužeta. Pavyzdžiui, Michelet visas savo istorijas kūrė herojinio romano forma, Ranke – komedijos, Tocqueville'is vartojo tragedijos formą, o Burckhardtas – satyros. Epinė siužeto struktūra greičiausiai būdinga kronikai. Svarbu tai, kad kiekvienai istorijai, net pačiai „sinchroniškiausiai“ ar „struktūralistinei“, yra suteiktas koks nors siužetas. Satyra pasiūlė formaliuosius principus, leidžiančius tariamai „nepasakojamąją“ Burckhardto istoriografiją atpažinti kaip tam tikro tipo istoriją. Nes, kaip parodė Frye'us, ironiškai sukonstruotos istorijos (o satyra yra beletristinė ironijos forma) veikia būtent žlugdydamos įprastus kitokio siužeto istorijose (herojiniame romane, komedijoje ar tragedijoje) pateikiamų atomazgų lūkesčius.⁶

⁶ Suprantu, kad, vartodamas Frye'aus siužeto struktūrų terminologiją ir klasifikaciją, atsiuočiu literatūros teoretikų, nesutinkančių su jo taksonomijos bandymais ar siūlančių kitokias taksonomijas, kritikai. Neketinu tvirtinti, kad Frye'aus kategorijos yra vienintelės tinkamos literatūrinių žanrų, stilių, *mythoi* ir kt. klasifikacijai; bet man jos atrodė ypač naudingos istoriniams veikalams analizuoti. Svariausia Frye'aus literatūrinės teorijos

Herojinis romanas iš esmės yra savo tapatybės nustatymo drama, kurią simbolizuoja herojus, peržengiantis patirties pasaulį, nugalintis jį ir galutinai iš jo išsivaduojantis – tokia drama kelia asociacijas su Gralio legenda ar su Kristaus prisikėlimo istorija krikščioniškoje mitologijoje. Tai – gėrio triumfo prieš blogį, dorybės triumfo prieš ydą, šviesos triumfo prieš tamsą ir žmogaus, kurį pasaulyje įkalino Nuopuolis, galutinės to pasaulio transcendencijos drama. Archetipinė satyros tema yra visiška priešingybė išganymo dramai herojiniame romane; tai iš esmės drama apie pasmerkimą, drama, persmelkta suvokimo, kad žmogus tėra pasaulio kaliny, o ne jo šeimininkas, ir pripažinimo, jog žmogaus sąmonė ir valia niekuomet taip ir nepajėgs visiškai nugalėti tamsios mirties jėgos, nuolatinio žmogaus prieš.

Komedija ir tragedija, kita vertus, siūlo galimybę bent dalinai išsivaduoti iš Nuopuolio situacijos ir bent laikinai palengvinti susiskaldymo būseną, apimančią žmones šiame pasaulyje. Tačiau mitiniuose archetipuose, kurių sublimuotos formos yra tragedijos ir

kritika, regis, yra tokia: nors jo analizės metodas pakankamai tinka antraeilams literatūros žanrams, tokiems kaip pasaka ar detektyvas, jis yra pernelyg nelankstus ir abstraktus tokiems sudėtingos sandaros ir daugybės lygmenų kūriniams kaip *Karalius Lyras*, *Prarasto laiko beiškant* ar net *Prarastas rojus*. Galbūt tai tiesa; greičiausiai taip ir yra. Tačiau Frye'aus pagrindinių mitinės ir legendinės literatūros formų analizė labai gerai tinka paprastoms siužeto suteikimo formoms tokiose „suvaržytose“ meno rūšyse kaip istoriografija išryškinti. Istorinės „istorijos“, rodos, pakliūva į Frye'aus išskirtas kategorijas būtent todėl, kad istorikas yra linkęs vengti konstruoti sudėtingas peripetijas, kurios yra romanisto ar dramaturgo duona. Būtent todėl, jog istorikas neseka (ar bent tvirtina nesekas) istorijos „vardan jos pačios“, jis yra linkęs savo istorijoms suteikti pačias įprastiausias siužeto formas – kaip pasaka ir detektyvas arba herojinis romanas, komedija, tragedija ar satyra.

Galima prisiminti, kad įprastinio išsilavinimo XIX amžiaus istorikas buvo auklėjamas klasikinės ir krikščioniškos literatūros dvasia. Šios literatūros *mythoi* teikė jam istorijų formų atsargas, kuriomis jis galėjo remtis pasakojimo tikslais. Tačiau būtų klaidinga manyti, jog net toks subtilus istorikas kaip Tocqueville'is būtų sugebėjęs šioms istorijos formoms suteikti tokius pavidalus, kaip didieji poetai, pavyzdžiui, Shakespeare'as ar Racine'as. Kalbėdami apie „tragediją“ ar „komediją“ istorikai, tokie kaip Burckhardtas, Marxas, Michelet ar Ranke, dažniausiai labai paprastai supranta šių terminų reikšmes. Kitaip yra Hegelio, Nietzsches ir (mažesniu mastu) Croces atveju. Išmanydami estetiką, šie trys filosofai žanrą suprato kur kas sudėtingiau ir todėl rašė kur kas sudėtingesnes istorijas. Apskritai istorikai, net ir būdami kritiški savo šaltinių atžvilgiu, dažniausiai yra linkę būti naivūs pasakotojai. Frye'aus pagrindinių siužeto struktūrų apibūdinimą žr. *Anatomy*, p. 158–238. Apie Frye'ų žr. Geoffrey Hartman, „Ghostlier Demarcations: The Sweet Science of Northrop Frye“, in *Beyond Formalism: Literary Essays, 1958–1970* (New Haven and London, 1971), p. 24–41.

komedijos siužeto struktūros, šios laikinos pergalės suvokiamos skirtingai. Komedijai užtenka vilties, kad žmogus laikinai pasieks pergalę prieš pasaulį – ją įkvepia tai, jog visuomeniniame ir gamtiniame pasauliuose veikiančios jėgos kartais *susitaiko*. Tokius susitaikymus simbolizuoja šventiniai įvykiai, kuriuos komiškas rašytojas tradiciškai naudoja savo dramatiškiems kaitos ir transformacijų aprašymams užbaigti. Tragedijoje nebūna šventinių įvykių, nebent netikri ar iliuziniai; joje veikiau leidžiama suprasti, kad žmonių susiskaldymas yra dar baisesnis, nei dramatos pradžioje ji vaizdavo tragiškasis agonas. Vis dėlto protagonisto žlugimas ir jo gyvenamo pasaulio supurtymas tragiškos pjesės pabaigoje nelaikomi visuotinai grėsmingais tiems, kurie atlaiko agoniskąjį išbandymą. Ši ta laimi susidūrimo stebėtojų sąmonė. Laimėjimu laikoma tai, kad protagonisto kova prieš pasaulį privertė apsireikšti žmogišką egzistenciją valdanti dėsni.

Susitaikymai komedijos pabaigoje yra žmonių susitaikymai su žmonėmis, žmonių susitaikymai su pasauliu ir su savo visuomene; visuomenė dėl iš pažiūros nepakeičiamai priešingų pasaulio elementų konflikto vaizduojama tapusi tyresnė, sveikesnė ir gyvybingesnė; šie elementai atskleidžiami kaip palaiptams suderinami, sujungiami tarpusavyje ir su kitais. Susitaikymai tragedijos pabaigoje būna kur kas niūresni; jie veikiau primena žmogaus rezignaciją gyvenimo sąlygų, kuriomis jis turi triūsti pasaulyje, atžvilgiu. Šios sąlygos savo ruožtu tvirtinamos esančios nepakeičiamos ir amžinos, ir leidžiama suprasti, kad žmogus negali jų pakeisti, tad turi dirbti prie jų prisitaikydamas. Jos nubrėžia to, ko galima tikėtis ir ko teisėtai galima siekti, ieškant pasaulyje saugumo ir sveikatos, ribas.

Herojinis romanas ir satyra atrodytų esą *vienas kitą neigiantys* būdai tikrovės procesams suteikti siužetą. Vien kalba apie romantinę satyrą reikštų loginį prieštaravimą. Galiu pagrįstai išivaizduoti satyrinį romaną, bet tai, ką vadinčiau šiuo terminu, būtų vaizdavimo forma, skirta ironiška poza atskleisti romantiško pasaulio suvokimo kvailybę. Tačiau, kita vertus, aš galiu kalbėti apie komišką satyrą ir satyrinę komediją arba apie satyrinę tragediją ir tragišką satyrą. Bet čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad santykis tarp žanro (tragedija ar komedija) ir (satyrinio) būdo, kuriuo jis

sukurtas, skiriasi nuo to, kuris atsiranda tarp herojinio romano žanro ir galimų jo sukūrimo (tragiško, komiško) būdų. Komedija ir tragedija vaizduoja romantinio pasaulio proceso suvokimo *ribotumą*, siekdamas rimtai pažvelgti į jėgas, *trukdančias* bandymui išganyti žmogų, kurį herojinis romanas naiviai tiki esant žmonijos viltimi. Komedijoje ir tragedijoje į konfliktą žiūrima rimtai, net jei pirmoji baigiasi galutinio priešiško jėgų *susitaikymo* vizija, o antroji – žmogui priešiško jėgų prigimties *atsiskleidimu*. Romantiškam rašytojui atrodo įmanoma žmogaus išganyto dramatos, kurią jis regi savo galutinės žmogaus pergalės prieš patirties pasaulį vizijoje, struktūroje asimiliuoti komedijoje ir tragedijoje atskleidžiamas žmogiškosios egzistencijos tiesas.

Satyrą išryškina kitokius herojiniame romane, komedijoje ir tragedijoje atskleidžiamų žmogaus egzistencijos vilčių, galimybių ir tiesų ribotumus. Joje į šias viltis, galimybes ir tiesas žvelgiama ironiškai, *suvokiant, jog sąmonė esmiškai netinka laimingai gyventi pasaulyje ar visiškai jį suvokti*. Satyra suponuoja, kad herojinio romano, komedijos ir tragedijos žanrų dramatiškai perteikiamos pasaulio vizijos esmiškai *neatitinka* tikrovės. Kaip meno stilių ar literatūrinės tradicijos evoliucijos fazė, satyrinio vaizdavimo būdo pasirodymas reiškia išitikinimą, kad pasaulis paseno. Panašiai kaip ir filosofija, satyra „pilkai tapo ant pilko“, suvokdama savo *pačios* kaip pasaulio paveiklo neadekvatumą. Todėl ji rengia sąmonę atmesti visas rafinuotas pasaulio konceptualizacijas ir numato grįžimą prie mitinio pasaulio ir jo proceso suvokimo.

Šios keturios archetipinės istorijos formos suteikia mums instrumentus įvairiems aiškinimo išpūdžio tipams, kurių istorikas gali imtis naratyviniame siužeto suteikimo lygmenyje, apibūdinti. Jos taip pat mums leidžia *diachroninius*, ar procesualius, pasakojimus, kokius kūrė Michelet ar Ranke, skirti nuo *sinchroninių*, ar statiškų, pasakojimų, parašytų Tocqueville'io ar Burckhardto. Struktūros transformacijos aspektas pirmuosiuose yra svarbiausias vaizdavimą valdantis principas. Antruosiuose vyrauja struktūrinio tęstinumo (Tocqueville'io darbuose) ar statiškumo (Burckhardto) aspektas. Tačiau skirtumas tarp sinchroninio ir diachroninio istorinės tikrovės vaizdavimo neturėtų reikšti, jog tai yra nesuderinami

būdai istoriniam laukui suteikti siužetą. Šis skirtumas paprasčiau siai nurodo skirtingus tęstinumo ir kaitos santykio interpretavimo akcentus tam tikrame istorinio proceso visumos vaizde.

Tragedijos ir satyros siužeto suteikimo būdai dera su istorikų, kronikoje minimų įvykių sumaištyje ar už jos išvelgiančių nekin-tamą santykių struktūrą ar amžiną To Paties grįžimą Kitokio pavi-dalu, interesais. Herojinis romanai ir komedija pabrėžia naujų jėgų ar sąlygų atsiradimą iš procesų, kurie iš pažiūros atrodo iš esmės nekintantys ar keičiantys tik savo reikimosi formas. Bet kiekviena iš šių archetipinių siužeto struktūrų numato kognityvines opera-cijas, kuriomis istorikas siekia „paaikškinti“ tai, kas „iš tikrųjų vyko“ proceso, kurio vaizdą jos pateikia tikrąja savo forma, metu.

§ Aiškinimas formaliai argumentuojant

Be konceptualizavimo lygmens, kuriame istorikas suteikia siužetą savo pasakojamajam to, „kas įvyko“, aprašymui, yra dar vienas lygmuo, kuriame jis gali siekti pagaliau išaiškinti „viso to pras-mę“ ar „kas iš viso to išeina“. Šiame lygmenyje aš išvelgiu ope-raciją, kurią vadinsiu aiškinimu argumentuojant formaliai, atvirai ar diskursyvinio būdu. Taip argumentuojant tai, kas vyksta isto-rijoje, aiškinama pasitelkiant derinimo principus, naudojamus kaip pripažintus istorinio aiškinimo dėsnius. Šiame konceptualizacijos lygmenyje istorikas aiškina istorijos įvykius (ar tą įvykių formą, kurią jis jiems primetė suteikdamas jiems tam tikrą siužetą), konst-ruodamas nomologinę dedukcinę argumentaciją. Ši argumentacija gali būti analizuojama kaip silogizmas, susidedantis iš pagrindinės prielaidos, kokio nors pripažinto universalaus priežastinio ryšio dėsnio, antrosios prielaidos – apibrėžtų to dėsnio galiojimo sąly-gų, ir išvados, kurioje iš tikrųjų nutikę įvykiai kaip loginė būti-nybė dedukuojami iš prielaidų. Tikriausiai geriausiai žinomas iš tokių pripažintų dėsnių yra Marxo antstato ir bazės santykio dėsnis. Šis dėsnis teigia, kad atsiradus pasikeitimų bazėje (susidedan-čioje iš gamybos priemonių ir jų savitarpio santykio būdų) keisis ir sudėtinės antstato dalys (socialinės ir kultūrinės institucijos), bet

grįžtamojo ryšio tarp jų nėra (t.y. sąmonės pasikeitimai *nesukelia* pasikeitimų bazėje). Kiti tokių tariamų dėsnių pavyzdžiai (tokie kaip „Blogi pinigai išstumia gerus“ ar net tokios banalios pastabos kaip „Aukštai kilęs žemai krinta“) paprastai bent tyliai pasitelkia-mi istorikui mėginant paaikškinti kokį nors reiškinį, tarkim, Didžiąją depresiją ar Romos imperijos žlugimą. Sveikaprotiška ar konven-cionali pastarųjų apibendrinimų prigimtis neturi jokios įtakos jų kaip nuspėjamų pagrindinių nomologinės dedukcinės argumen-tacijos, kuria aiškinami pasakojimo įvykiai, prielaidų statusui. Šių apibendrinimų prigimtis tik nurodo apskritai protomokslinį isto-rinio aiškinimo pobūdį ar socialinių mokslų, iš kurių galėtų būti pasiskolinti tokie reikiamai pakeisti ar griežčiau suformuluoti api-bendrinimai, netinkamumą.

Svarbu tai, jog kadangi istorikas pateikia aiškinimus, kuriais jo pasakojimo įvykių konfigūracijos aiškinamos panašiai kaip nomo-loginės dedukcinės argumentacijos atveju, tokius aiškinimus reikia skirti nuo aiškinimo išpūdžio, pasiekiamo istorikui *suteikiant* pasa-kojimui *tam tikro tipo istorijos siužetą*. Taip yra ne todėl, kad siužeto suteikimo negalima traktuoti kaip tam tikro aiškinimo nomolo-giniu dedukciniu būdu. Iš tiesų suteiktą tragišką siužetą galima laikyti žmonių prigimtį ir visuomenės tam tikrose situacijose val-dančių dėsnių pritaikymu ir, kadangi tokios situacijos susikūrė tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje, galima mėginti jas paaikškinti pasi-telkiant minėtus principus, panašiai kaip gamtiniai reiškiniai aiški-nami nurodant visuotinius, jų santykius numanomai valdančius priežastinius dėsnius.

Aš tarsi tvirtinu, kad tiek, kiek istorikas pasitelkia „siužetą“, kuriuo jo pasakojamos istorijos įvykiams suteikiamas tam tikras formalusis rišlumas, jis daro tą patį, ką ir mokslininkas, kai šis nustato nomologinio dedukcinio įrodymo, sudarančio aiškinimą, elementus. Bet vis dėlto aš išžiūriu skirtumą tarp to, kad istorijos apskritai elementais laikomiems istorijos įvykiams suteikiamas siužetas, ir to, kad šie įvykiai apibūdinami kaip priežastinių ryšių, manomai egzistavusių tam tikrose laiko ir erdvės srityse, matricos elementai. Trumpai tariant, šiuo momentu aš už gryną pinigą pri-imu istoriko pretenzijas kurti *kartu* ir meną, ir mokslą, bei įprastą

istoriko *tiriamąo darbo* ir jo *pasakojamosios veiklos* skirtį. Mes pripažįstame, kad viena yra pristatyti „tai, kas įvyko“, ir „kodėl taip įvyko“, ir visai kas kita yra pateikti pasakojimo formos žodinių modelių, kuriuo vienos situacijos *išsirutuliojimo* į kitą *procesas* aiškinamas remiantis bendrais priežastingumo dėsniais.

Bet istorija skiriasi nuo mokslų būtent todėl, kad istorikai nesutaria ne tik dėl to, kokie yra priežastiniai dėsniai, kuriuos jie gali pasitelkti įvykių sekoms aiškinti, bet ir dėl to, kokią formą turėtų įgyti „mokslinis“ aiškinimas. Disputas apie tai, ar gamtamoksliniams ir istoriniams aiškinimams turi būti būdingi tokie patys formalieji bruožai, turi ilgą istoriją. Dispute keliama problema, ar moksliniams aiškinimams pasitelkiami dėsniai turi savo atitikmenis vadinamuosiuose humanitariniuose, arba dvasiniuose, moksluose, tokiuose kaip sociologija ir istorija. Fizikinių mokslų pažanga, atrodo, skatina tai, jog įsteigtų mokslininkų bendrijų nariai retkarčiais susitaria, kas bus laikoma moksline problema, kokia turės būti mokslinio aiškinimo forma ir kokių rūšių duomenis bus galima laikyti moksliniais įrodymais tikrai moksliniame tikrovės aprašyme. Tarp istorikų tokių sutarimų nėra ir niekada nebuvo. Tai gali paprasčiausiai atspindėti protomokslinę istoriografinės veiklos prigimtį, bet kartu svarbu turėti omeny šį įgimtą nesutarimą (ar sutarimo trūkumą) dėl to, kas turėtų būti laikoma specifiškai istoriniu kokio nors istorinių reiškinių kompleksu aiškinimu. Nes tai reiškia, kad istorinius aiškinimus linkstama grįsti įvairiomis metaistorinėmis prielaidomis apie istorinio lauko prigimtį, prielaidomis, iš kurių kyla įvairios istoriografinėje analizėje naudojamų aiškinimo tipų koncepcijos.

Istoriografiniai disputai „interpretacijos“ lygmenyje iš tiesų tėra disputai apie „tikrąją“ istoriko veiklos prigimtį. Istorijos padėtis tebėra koncepcinė anarchija, – tokia buvo gamtos mokslų padėtis XVI amžiuje, kai egzistavo tiek skirtingų „mokslinės veiklos“ sampratų, kiek buvo metafizinių pozicijų. XVI amžiuje sampratų, koks turėtų būti „mokslas“, įvairovė atspindėjo „tikrovės“ sampratų ir iš jų kilusių epistemologijų įvairovę. Lygiai taip pat disputai, kokia turėtų būti „istorija“, atspindi tokią pat sampratų, kas turėtų sudaryti tikrą istorinį aiškinimą, taigi ir istoriko užduoties sampratų įvairovę.

Nereikia nė sakyti, kad dabar aš kalbu ne apie disputus, pasirodantį profesinių žurnalų recenzijų puslapiuose, kur kvestionuojama konkretaus istoriko erudicija ar preciziškumas. Kalbu apie klausimus, kylančius, kai du ar daugiau maždaug vienodos erudicijos ir teorinio pasiruošimo mokslininkai pateikia alternatyvias, nors nebūtinai viena kitą paneigiančias, to paties istorinių įvykių komplekso interpretacijas arba skirtingus atsakymus į tokius klausimus kaip „Kokia tikroji renesanso prigimtis?“ Čia kalbama apie bent viename konceptualizacijos lygmenyje pasitaikančias skirtingas istorinės tikrovės prigimties sampratas ir apie istoriniam aprašymui, suprantamam kaip formalioji argumentacija, tinkamą formą. Sekdamas Stepheno C. Pepperio *Hipotezėse apie pasaulį* pateikta analize, išskyriau keturias formų, kurias gali įgyti diskursyvine argumentacija laikomas istorinis aiškinimas, paradigmas: formistinę, organicistinę, mechanicistinę ir kontektualistinę.

Formistinė tiesos teorija siekia nustatyti unikalias istorinį lauką užpildžiusių objektų savybes. Taigi formistas mano, kad aiškinimas yra užbaigtas, kai konkretus objektų kompleksas yra teisingai atpažintas, nustatytos jo klasinės, bendrosios ir specifinės savybės ir pritvirtintos jo specifika liudijančios etiketės. Minėti objektai gali būti individai ar kolektyvai, atskirybės ar bendrybės, konkretūs esiniai ar abstrakcijos. Šitaip išivaizduojamo istorinio

⁷ Pastabas, išsakytas apie Frye'ų 6 išnašoje, *mutatis mutandi* galima pritaikyti Pepperio pagrindinių filosofinės refleksijos formų sampratas. Žinoma, didieji filosofai – Platonas, Aristotelis, Descartes'as, Hume'as, Kantas, Hegelis, Millis – nepasiduoda redukuojami į Pepperio archetipus. Bent jau jų mintis užima padėtį tarp dviejų ar daugiau doktrinų Pepperio išskiriamų pozicijų. Tačiau Pepperio idealūs tipai siūlo labai patogia paprastesnių filosofinių sistemų ar pasaulėžiūrų klasifikaciją – tokias bendras tikrovės sampratas mes aptinkame istorikų darbuose, *kai jie kalba kaip filosofai*, tai yra kai jie pasitelkia kokią nors bendrą tikrovės sampratą, apeliuoja į kokią nors bendrą tiesos ir verifikacijos teoriją, išveda kokias nors tariamai pripažintų tiesų etines išvadas ir pan. Dauguma istorikų retai pakyla virš tokio filosofinio išsprusimo lygio kaip, tarkim, Edmundo Burke'o. Didysis vigas, be abejo, turėjo pasaulėžiūrą, tačiau vargu ar galima ją pripažinti „filosofija“. Taip yra su dauguma istorikų, neišskiriant nė Tocqueville'io. Didieji istorijos filosofai, priešingai, linkę ir sukurti filosofiją, ir išplėtoti pasaulėžiūrą. Šia prasme jie yra labiau „kognityviai atsakingi“ nei istorikai, kurie didžia dalimi *perima* pasaulėžiūrą ir laiko ją kognityviai atsakinga filosofine pozicija. Apie pagrindines „hipotezes apie pasaulį“ žr. Stephen C. Pepper, *World Hypotheses: A Study in Evidence* (Berkeley and Los Angeles, 1966), 2 d., p. 141 ir toliau.

aiškinimo tikslas yra išsklaidyti visų istorinio lauko objektų panašumo išpūdį. Kai istorikas nustato konkrečių lauko objektų unikalumą ar jame aptinkamą reiškinų tipų įvairovę, jis pateikia būtent formistinį lauko aiškinimą.

Formistinis aiškinimo būdas aptinkamas Herderio, Carlyle'io, Michelet darbuose, romantinių istorikų ir didžiųjų istorijos pasakotojų, tokių kaip Niebuhras, Mommsenas ir Trevelyanas, darbuose – istoriografijoje, kurioje pagrindiniu istoriko darbo tikslu laikomas istorinio lauko įvairovės, spalvingumo ir ryškumo aprašymas. Žinoma, istorikas formistas gali būti linkęs apibendrinti istorinio proceso kaip visumos pobūdį, pavyzdžiui, Carlyle'as jį apibūdino kaip „nesuskaičiuojamų biografijų esenciją“. Bet įvairių aiškinamų „įvykių“ sudarančių veikėjų, veiksmų ir veiksmų unikalumas formistinėse istorinio aiškinimo sampratose yra pagrindinis tyrimo tikslas, o ne „fonas“ ar „scena“, kurioje pasirodo esiniai.⁸

⁸ Kennetho Burke'o kritinė terminologija man buvo patogiausia bandant apibūdinti tai, ką pavadinau „istoriniu lauku“, pirmesniu už istoriko pateikiamą analizę ir vaizdą. Burke'as mano, kad visi literatūriniai tikrovės atvaizdai gali būti analizuojami pasitelkus hipotetinių „gramatinių“ elementų penketą: scena, veikėjas, veiksmas, veiksnys ir tikslas. Tai, kaip šie elementai apibūdinami juos vaizduojančioje dramoje ir koks santykinis svoris teikiamas jiems kaip priežastinėms jėgoms, atskleidžia pasaulėžiūrą, būdingą kiekvienam tikrovės atvaizdai. Pavyzdžiui, rašytojas materialistas bus linkęs pabrėžti „scenos“ elementą (įvairiai suvokiamą aplinką) „veikėjo“, „veiksmo“, „veiksni“ ir „tikslą“ sąskaita taip, kad pastarieji elementai būtų neką daugiau nei šalutiniai pirmo elemento galybės reiškiniai. Rašytojas idealistas, priešingai, bus linkęs visur išvelgti „tikslą“, o pačią „sceną“ pavers neką daugiau nei iliuzija. Bendrą aptarimą žr. Burke, *A Grammar of Motives*, p. 3–20.

Burke'o teorijos, nors ir patogios kaip priemonė istoriko neapdoroto „istorinio lauko“ sampratai apibūdinti, nėra tiek parankios apibūdinti tam, ką istorikas galėtų daryti su tuo lauku po to, kai jis tampa „gramatiškai“ užkoduotas. Jo knyga *Rhetoric of Motives* (Berkeley and Los Angeles, 1965), skirta moralinėms literatūrinio vaizdavimo plotmėms tirti, ir *Language as Symbolic Action* (Berkeley and Los Angeles, 1968), skirta sekuliarizuotai viduramžiško „anagoginio“ prasmės ir reikšmės lygmens versijai pateikti, yra nuviliamai konvencionalios. Burke'as, be abejonės, teisus, teigdamas, jog kruopšti visų literatūrinių tikrovės atvaizdų, kad ir kokie jie būtų „realistiniai“, analizė atskleidžia jų alegoriškumą. Bet kai jis toliau klasifikuoja juose galimų alegorijų tipus, jis pasiūlo neką daugiau nei marksistinės, froidistinės ir antropologinės simbolikos kompiliaciją; tos simbolijos pačios yra tik alegorinės „tikrovės“, kurią paprasčiausiai ketina analizuoti, reprezentacijos. Traktuojamos kaip alegorijos, istorijos pasirodo įmanomos analizuoti Frye'aus pasiūlytais metodais. Traktuojama kaip kognityviai atsakingo diskurso forma, istorija, atrodo, galima apibūdinti vartojant Pepperio terminologiją. O traktuojant ją kaip moralės teritoriją, istorija, pasirodo, įmanoma tiksliai aprašyti pasitelkus Mannheimo žinių sociologijos pasiūlytus terminus, apie tai žr. toliau, 11 išnašą.

Vartojant Pepperio terminus, analitinės operacijos, kuriomis formizmas tvarko duomenis, iš esmės yra „skaidančios“, o ne „integruojančios“, kokiomis linke būti tiek organicistinių, tiek mechanistinių aiškinimų operacijos. Tad, nors formistinei aiškinimo strategijai būdingas platus „horizontas“ – atskiribių, kurias ji nustato egzistuojant istoriniame lauke, rūšių gausa, – jos apibendrinimams apie šioje srityje išskirtus procesus greičiausiai truks koncepcijų „preciziškumo“. Istorikai ir romantikai, o iš tiesų „didieji pasakotojai“ apskritai, linke taip plačiai apibendrinti visą istorinį lauką ir jo procesų reikšmę, kad jų apibendrinimai nėra svarūs teiginiai, kuriuos būtų galima patvirtinti ar atmesti patikrinus empirinius duomenis. Tačiau tokie istorikai savo apibendrinimų tuštumą paprastai kompensuoja gyvomis konkrečių jų istorijose vaizduojamų veikėjų, veiksmų ir veiksmų rekonstrukcijomis.

Organicistinių hipotezių apie pasaulį ir jas atitinkančių tiesos ir argumentacijos teorijų operacijos yra labiau „integruojamosios“ ir dėl to jomis daugiau redukuojama. Istoriniame lauke išvelgtas atskirybės organicistas stengiasi atvaizduoti kaip sintetinio proceso komponentus. Organicistinės strategijos esmė yra metafizinis atsidavimas mikrokosmo ir makrokosmo santykio paradigmai; tad istorikas organicistas bus linkęs paklusti troškimui atskirus esinius matyti kaip komponentus procesų, sudarančių visumas, didingesnes arba kokybiškai besiskiriančias nuo savo dalių sumos. Tokią aiškinimo strategiją pasitelkiantys istorikai, kaip Ranke ir dauguma „nacionalistinių“ XIX amžiaus vidurio istorikų (von Sybelis, Mommsenas, Treitschke, Stubbsas, Maitlandas ir kt.), linke savo pasakojimą konstruoti taip, kad jis vaizduotų, kaip iš akivaizdžiai išsklidusių įvykių kompleksu konsoliduojasi ar kristalizuojasi integruotas esinys, reikšmingesnis už bet kurį iš atskirų pasakojimo eigoje analizuotų ar aprašytų esinių.

Dialektiniai mąstytojai, ypač tokie kaip Hegelis, ir idealistai apskritai būtent taip sprendžia istoriniame lauke išskirtų procesų aiškinimo problemą.

Žinoma, kaip nurodo Pepperis, taip dirbantiems istorikams bus idomiau apibūdinti integruojamuosius procesus nei aprašinėti atskirus elementus. Būtent tai taip sukonstruotai istorinei argumentacijai

suteikia jai būdingo „abstraktumo“. Be to, organicistiniu būdu parašyta istorija bus orientuota nustatyti *pabaigą* arba *tikslą*, į kuriuos manomai krypsta visi istoriniame lauke aptikti procesai. Be abejo, istorikai, tokie kaip Ranke, sąmoningai atsispirs šiam polinkiui apibrėžti, koks galėtų būti viso istorinio proceso *telos*, ir pasitenkins mėginimu apibūdinti tam tikrų laikinų *teloi*, tarpinių integruojamųjų struktūrų, tokių kaip „liaudis“, „tauta“ ar „kultūra“, kurias jis teigia išskiriant vykstančiame istoriniame procese, prigimtį. *Galutinis* viso istorinio proceso *tikslas*, Rankes nuomone, gali būti išvelgtas tik religinėje vizijoje. Būtent todėl Rankes darbus galima laikyti specifiskai formistiškai sukurto istoriografijos pavyzdžiu. Bet, nors Ranke ir pasižymi itin detaliu įvykių aprašymu, jo pasakojimų struktūra ir formalusis rišlumas, *aiškinantys* vaizduojamus procesus, visų pirma tylomis grįsti organicistiniu tinkamo istorinio aiškinimo modeliu, išsaknijusiu jo sąmonėje kaip bet kokio pasaulyje vykstančio proceso *kokio nors* pagrįsto aiškinimo paradigma.

Organicistinėms aiškinimo strategijoms būdinga susilaikyti nuo istorijos proceso *dėsnių* paieškų, jeigu šie *dėsniai* suprantami kaip visuotiniai ir nekintami priežastiniai santykiai, tokie, kokie egzistuoja Newtono fizikoje, Lavoisiero chemijoje ar Darwino biologijoje. Organicistas linkęs kalbėti apie „principus“ arba „idėjas“, suteikiančias formą tiek istoriniame lauke išskirtiems atskiriems procesams, tiek procesų visumai. Šie principai arba idėjos suprantami kaip suteikiantys vaizdą arba numatantys pabaigą, į kurią krypsta visas procesas. Jie nefunkcionuoja kaip priežastiniai veikėjai ar veiksniai, išskyrus tik aiškios mistinės ar teologinės orientacijos istorikų darbus, kuriuose jie paprastai interpretuojami kaip Dievo tikslo apraiškos Jo kūrinijai. Iš tiesų, organicisto nuomone, tokie principai ir idėjos funkcionuoja ne kaip žmogaus gebėjimo įgyvendinti išskirtinai žmogišką istorijos tikslą suvaržymai, kaip tai numanomai darytų istorijos „dėsniai“ mechanisto mąstyme, bet kaip esminės žmogaus laisvės garantai. Tad nors organicistas istorinį procesą įprasmina atskleidždamas integruojamąją istorinio proceso visumos prigimtį, jis neprieina prie tokių pesimistinių išvadų, prie kokių yra linkęs priėti griežtasis mechanistas, mąstydamas apie nomologinę istorinės būties prigimtį.

šalies
apie idėjas
principus
bet
nuo ko
dėsnių

Mechanicistinės hipotezės apie pasaulį turi panašų tikslą integruoti, bet jos yra labiau linkusios būti redukuojamosiomis nei sintetinamosiomis. Kaip tai nusako Kennethas Burke'as, istoriniame lauke esančių „veikėjų“ „veiksmus“ mechanistai linkę traktuoti kaip ekstrahistorinių „veiksnių“, kylančių iš „scenos“, kurioje rutuliojasi pasakojime aprašomas „veiksmas“, apraiškas. *Mechanicistinė* aiškinimo teorija imasi ieškoti priežastinių dėsnių, nulemiančių istoriniame lauke atrastų procesų rezultatus. Objektai, kurie, kaip manoma, užpildo istorinį lauką, interpretuojami kaip turintys dalties santykio su dalimi tipą, kurio specifines konfigūracijas lemia dėsniai, numanomai valdantys jų sąveikas. Tad mechanistai, pavyzdžiui, Buckle'is, Taine'as, Marxas, ar, kaip parodysiu, netgi Tocqueville'is, istoriją *tiria*, kad nuspėtų dėsnius, iš tikrųjų valdančius jos procesus, ir *rašo* istoriją, kad pasakojamąją formą atskleistų šitų dėsnių padarinius.

Istoriją valdančių dėsnių suvokimas ir jų specifinės prigimties apibrėžimas gali būti daugiau ar mažiau ryškus atvaizduojant „tai, kas vyko“ istoriniame procese tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje; bet kadangi mechanisto tyrimais ieškoma tokių dėsnių, jo aprašymui gresia toks pats polinkis į *abstrakcijas*, kaip ir organicistui. Atskirus esinius jis laiko mažiau svarbiais įrodymais nei reiškinių klases, kurioms jie gali būti priskirti; bet šios klasės savo ruožtu jam mažiau svarbios nei dėsniai, kuriais numanomai reiškiasi tų klasių dėsningumas. Pagaliau mechanistas laiko aiškinimą užbaigtu tik tada, kai jis yra atradęs dėsnius, manomai valdančius istoriją taip, kaip fizikos dėsniai manomai valdo gamtą. Tuomet jis pritaiko šiuos dėsnius duomenims taip, kad jų konfigūracijas būtų galima suprasti kaip šių dėsnių funkcionavimą. Tad tokio istoriko kaip Tocqueville'is darbuose specifinės kokios nors institucijos, papročio, įstatymo, meno formos ar pan. savybės yra mažiau svarbūs *faktai*, nei rūšinės, klasinės ar gimininės tipologijos, kurių pavyzdžiais esant jas parodytų analizė. O šias tipologijas Tocqueville'is – iš tiesų, ir Buckle'is, Marxas, ir Taine'as – savo ruožtu laiko mažiau svarbiomis nei visuomenės struktūros ir proceso dėsniai, valdantys Vakarų istorijos raidą, kurių veikimą jos liudija.

iško
dėsnių

11
00

Akivaizdu, kad nors mechanicistų tiesoms ir aiškinimo sampratoms būdingas sąvokų preciziškumas, jos lieka atviros priekaištams dėl siauro akiračio ir polinkio į abstrahavimą, lygiai taip pat kaip ir jų kolegų organicistų sampratos. Formistiniu požiūriu, ir mechanicizmas, ir organicizmas „redukuoja“ atskirų istorinio lauko esinių įvairovę ir spalvas. Bet tam, kad būtų aprėptas trokštamas akiratis ir sugražintas konkretumas, nebūtina griebtis tokios „impresionistinės“ istorinio aiškinimo sampratos, kokią siūlo formizmas. Verčiau jau galima užimti *kontekstualistinę* poziciją, kuri kaip tiesos ir aiškinimo teorija reprezentuoja „funkcionalistinę“ istoriniame lauke išskirtų įvykių reikšmės ar svarbos sampratą.

Kontekstualizmą suformavo prielaida, kad įvykius galima paaiškinti išdėsdčius juos jų atsitikimo „kontekste“. Kodėl įvykiai vyko būtent taip, galima paaiškinti atskleidžiant specifinius jų santykius su kitais įvykiais, atsitikusiais juos gaubiančioje istorinėje erdvėje. Čia, kaip ir formizme, istorinis laukas suvokiamas kaip „reginys“ arba kaip tankaus audimo gobelenas, kuriam iš pirmo žvilgsnio trūksta rišlumo ir kokios nors išvelgiamos esminės struktūros. Bet, priešingai nei formistas, linkęs dėmesį paprasčiausiai kreipti į esinių atskirumą ir unikalumą – į jų panašumus ir skirtumus nuo kitų to lauko esinių – kontekstualistas primygtinai tvirtina, kad „tai, kas įvyko“ lauke, gali būti paaiškinta tiksliai apibrėžiant funkcionalių tam tikru metu istoriniame lauke esančių veikėjų ir veiksmų tarpusavio santykius.

Šie funkciniai tarpusavio santykiai nustatomi operacija, kurią keli šiuolaikiniai filosofai, tokie kaip W.H. Walshas ir Isaiahas Berlinas, pavadino „koligacija“.⁹ Atliekant šią operaciją, aiškinimo tikslas yra nustatyti „gijas“, siejančias tiriamą individą ar instituciją su jų išorine sociokultūrine „dabartimi“. Tokios aiškinimo strategijos pavyzdžių galima rasti visų istoriko vardo vertų istorikų darbuose, pradedant Herodotu ir baigiant Huizinga, bet kaip dominuojantis aiškinimo principas ji XIX amžiuje atsiskleidžia Jacobo

⁹ Žr. W.H. Walsh, *Introduction to the Philosophy of History* (London, 1961), p. 60–65; Isaiahas Berlin, „The Concept of Scientific History“, in *Philosophical Analysis and History*, sud. Dray, p. 40–51. Apie „koligaciją“ apskritai žr. Minko pastabas Mink, „Autonomy“, p. 171–172.

Burckhardto darbe. Kaip aiškinimo strategija, kontekstualizmas siekia išvengti ir formizmo polinkio radikaliai išskaidyti, ir organicizmo ir mechanicizmo polinkio abstrahuoti. Vietoj to jis stengiasi *santykinau integruoti* reiškinius, aptinkamus apibrėžtose istorinių atsitikimų srityse, kalbėdamas apie laikotarpių ir epochų „tendencijas“ ar bendrą pobūdį. Nors jis tylomis ir pasitelkia kombinavimo taisyklės, kad nustatytų bendrus apibrėžtose istorinių atsitikimų srityse esančių esinių bruožus, šios taisyklės nėra laikomos ekvivalentiškomis mechanicisto postuluojamiems visuotiniams priešasties ir pasekmės dėsniams ar organicisto postuluojamiems bendriems teleologiniams principams. Veikia jos traktuojamos kaip tikri tarpusavio santykiai, numanomai egzistavę tam tikrais laikotarpiais tam tikrose vietose, kurių pirminių, galutinių ir materialių priežasčių sužinoti neįmanoma.

Kaip mums sako Pepperis, iš pradžių kontekstualistas tyrimo objektu pasirenka kokį nors (iš tiesų *bet kuri*) istorinio lauko elementą, nesvarbu, ar tas elementas būtų toks didelis kaip „Prancūzijos revoliucija“, ar toks mažas kaip viena diena konkretaus žmogaus gyvenime. Tada jis išskiria „gijas“, siejančias aiškintiną įvykį su įvairiomis konteksto vietomis. Nustačius tas gijas, jomis sekama išorėn, į atsitikusius įvykius gaubiančią gamtinę ir socialinę erdvę, taip pat atgal ir pirmyn laike, kad būtų nustatyta įvykio „kilmė“ ir jo „poveikis“ bei „itaka“ vėlesniems įvykiams. Ši sekimo operacija baigiama, kai „gijos“ išnyksta kito „įvykio“ „kontekste“ arba „susipina“, sukeldamos kokį nors naują „įvykį“. Taip siekiama ne integruoti visus įvykius ir tendencijas, kuriuos galima atpažinti istoriniame lauke, bet veikiau sujungti juos į baigtinių akivaizdžiai „reikšmingų“ atsitikimų sričių, laikinų ir ribotų apibūdinimų grandinę.

Turėtų būti akivaizdu, kad kontekstualistinę požiūrį į istorinio aiškinimo problemą galima laikyti sklaidomųjų formizmo impulsų ir integruojamųjų organicizmo impulsų *kombinacija*. Bet iš tiesų pasirodo, kad kontekstualistinė tiesos, aiškinimo ir patikrinimo samprata iš istoriko prašo ir iš skaitytojo reikalauja nepaprastai kuklių dalybų. Visgi dėl to, kad istorinį lauką jis suskirsto į skirtingas reikšmingų atsitikimų sritis, igalinančias periodus ir epochas

skirti vienus nuo kitų, kontekstualizmas dviprasmiškai išsprendžia istoriniame lauke išskirtų *procesų* pasakojimo modelio sukūrimo problemą. Istorinio laiko „tėkmė“ kontekstualistas išivaizduoja kaip bangavimą (tai aiškiai nurodo Burckhardtas), kurio kai kurios fazės ar kulminacijos laikomos esmiškai reikšmingesnėmis nei kitos. Atsitikimų gijų sekimas, leidžiantis išvelgti procesų tendencijas, siūlo pasakojimo, kuriame galėtų dominuoti raidos ir evoliucijos vaizdiniai, galimybę. Bet iš tikrųjų kontekstualistinės aiškinimo strategijos labiau krypsta į sinchroninį proceso segmentų ar atkarpų vaizdavimą, laiko rieves atveriančius skerspjūvius. Ši struktūralistinio ar sinchroninio vaizdavimo būdo tendencija ky-la iš kontekstualistinės hipotezės apie pasaulį. Ir jeigu į kontekstualizmą linkęs istorikas įvairius tyrinėtus periodus sujungs į suprantamą viso istorinio proceso panoramą, jis turės pasitraukti iš kontekstualizmo sferos – arba link mechanicistinės duomenų redukcijos manomai juos valdančių „amžinų“ dėsnų prasme, arba link organicistinės tų duomenų sintezės „principų“, manomai atskleidžiančių *telos*, į kurį jau seniai krypsta visas procesas, prasme.

Taigi bet kuris iš šių keturių aiškinimo modelių gali būti naudojamas istoriniame darbe, kad būtų pateikta šiek tiek panaši į formaliają tikrosios pasakojimo aprašomų įvykių reikšmės argumentacija, tačiau nuo šios disciplinos akademizavimo laikų XIX amžiaus pradžioje pripažinti profesionalūs jos praktikai juos visus vertino nevienodai. Iš tiesų tarp akademinų istorikų formistinis ir kontekstualistinis modeliai buvo linkę vyrauti kaip polinkio į ortodoksiškumą ženklas. Kai pripažintų amato meistrų darbuose pasirodydavo organicistinių ar mechanicistinių tendencijų, kaip atitinkamai Rankes ir Tocqueville'io atvejais, jos būdavo laikomos nelaimingais nukrypimais nuo istorijai tinkamų aiškinimo formų. Be to, kai kokio nors mąstytojo darbuose imdavo vyrauti polinkis istorinį lauką aiškinti atvirai organicistiškai ir mechanicistiškai, kaip atitinkamai Hegelio ir Marxo atveju, jis buvo interpretuojamas kaip jų nuopuolio į niekingą „istorijos filosofijos“ sritį priežastis.

Trumpai tariant, profesionaliems istorikams tik formizmas ir kontekstualizmas atitiko galimų savitai „istorinio“ aiškinimo formų pasirinkimo reikalavimus. Mechanicizmas ir organicizmas, priešin-

gai, atstovavo istorinės minties erezijoms ir vyraujančios profesionalių istorikų daugumos, ir juos parėmusių filosofų, „istorijos filosofiją“ laikusių mitu, klaida ar ideologija, nuomone. Pavyzdžiui, įtakingasis Karlo Popperio *Istoricizmo skurdas* yra ne daug daugiau nei sustiprintas šių dviejų istorinio aiškinimo būdų puolimas.¹⁰

Tačiau profesionalių istorikų priešiško organicistiniams ir mechanicistiniams aiškinimo būdams pagrindas lieka neaiškus. Ar, tikriausiai, gali paaiškėti, kad šio priešiško priežastys glūdi už epistemologijos ribų esančiuose sumetimuose. Mat, turint omeny protomokslinį istorinių tyrimų pobūdį, nėra jokių aiškiai nustatytų epistemologinių pagrindų vienam aiškinimo būdai teikti pirmenybę prieš kitą.

Žinoma, mėginta įrodyti, kad nuo mitų religijos ir metafizikos istoriją galima išlaisvinti tik iš jos operacijų pašalinus organicistinių ir mechanicistinių aiškinimo būdus. Suprantama, istorija taip nebūtų pakelta į griežtuosius „mokslus“, tačiau toks pašalinimas priimtinas bent tuo, kad ji išvengtų „scientizmo“ – veidmainiško mokslinio metodo beždžionavimo ir neteisėto mokslinio autoriteto pasiglemžimo – pavojaus. Mat apsiribodama formistiniu ir kontekstualistiniu aiškinimo būdais, istoriografija bent jau išliktų „empirinė“ ir išvengtų nuopuolio į Hegelio ar Marxo tipo „istorijos filosofiją“. Tačiau būtent dėl to, kad istorija nėra griežtas mokslas, šis priešiškus organicistiniams ir mechanicistiniams aiškinimo būdams atrodo tik atspindintis išgalėjusias profesionalų nuostatas. Jei organicizmas ir mechanicizmas iš tiesų pateikia bet kokio natūralaus pasaulio proceso išvalgų, neįmanomų formistinei ir kontekstualistinei strategijoms, organicizmo ir mechanicizmo pašalinimas iš ortodoksiško istorinio aiškinimo kanono turi būti pagrįstas už epistemologijos ribų esančiais sumetimais. Atsidavimas sklaidantiems formizmo ir kontekstualizmo metodams atspindi tik tai, jog dalis istorikų *nusprendė* nesiekti duomenų integravimo, kurį organicizmas ir mechanicizmas laiko savaime suprantamu dalyku. Šis sprendimas savo ruožtu pasirodys esąs paremtas tik ikikritinėmis nuomonėmis apie žmogaus ir visuomenės mokslui *tinkamą formą*. O

¹⁰ Karl R. Popper, *The Poverty of Historicism* (London, 1961), p. 5–55.

šios nuomonės savo ruožtu pasirodys esančios etinio, tiksliau, ideologinio pobūdžio.

Dažnai tvirtinama, ypač tarp radikalų, kad profesionalus istorikas kontekstualistinei ir formistinei aiškinimo strategijoms pirmenybę teikia vadovaudamasis ideologiniais motyvais. Pavyzdžiui, marksistai teigia, kad mechanistinių istorinio aiškinimo būdų atmetimas atitinka įsitvirtinusių socialinių grupių interesus, nes tikrųjų istorijos struktūros ir proceso dėsnų atskleidimas parodytų tikrąją galią, kuria džiaugiasi dominuojančios klasės, prigimtį ir suteiktų žinių, būtinų tam, kad būtų galima pašalinti tas klases iš privilegijuotos ir valdančios padėties. Radikalų nuomone, valdančiosios grupės suinteresuotos plėtoti istorijos sampratą, dėmesį skiriančią tik atskiriems įvykiams ir jų santykiams su artimiausiu kontekstu ar – geriausiu atveju – leidžiančią tik sugrupuoti faktus į negriežtai apibrėžtas tipologijas, nes tokios istorinio pažinimo prigimties sampratos tinka prie atitinkamai „individualistinių“ „liberalų“ ir „hierarchinių“ „konservatorių“ prielaidų.

Antra vertus, radikalų pretenzijas, esą jie atradę istorijos struktūros ir procesų „dėsnius“, liberalai istorikai laiko lygiai taip pat ideologiškai motyvuotomis. Tokie dėsniai, anot jų, paprastai iškeliami kokiais nors socialinės transformacijos radikalios ar reakcingos kryptimi programai paremti. Tai menkina pačią istorijos struktūros ir procesų dėsnų paiešką ir verčia abejoti istoriko, kuris skelbiasi ieškas tokių dėsnų, išsilavinimu. Tas pat pasakytina ir apie „principus“, kuriuos istorijos filosofai idealistai skelbia atskleidžiant istorijos visumos „prasmę“. Kontekstualistinio, formistinio ir mechanistinio aiškinimo sampratų atstovai tvirtina, jog tokie principai visuomet siūlomi reakcingų ir obskurantiškų intencijų ideologijoms paremti.

Iš tiesų atrodo, kad kiekviename istoriniame tikrovės aprašyme glūdi nepašalinamas ideologinis komponentas. Tai reiškia, jog vien dėl to, kad istorija nėra mokslas ar – geriausiu atveju – yra protomokslis, kurį, be kitų, sudaro ir specifiskai apibrėžiami nemoksliniai elementai, jau pats tvirtinimas, esą istoriniame šaltinyje išūrimas tam tikras formalusis rišlumas, apima ir istorinio pasaulio bei paties istorinio pažinimo prigimties teorijas, o to ideologinė

potekstė – pastangos suprasti „dabartį“, kad ir kaip ši „dabartis“ būtų apibrėžta. Kitaip tariant, jau pats tvirtinimas, kad pavyko atskirti praeitį nuo dabartinio socialinės minties ir praktikos pasaulio ir nustatyti formalųjį praeities pasaulio rišlumą, *numato* formos, būtinos ir dabartiniam pasauliui pažinti, kadangi jis yra praeities pasaulio *tėsinys*, sampratą. Atsidavimas tam tikrai pažinimo *formai* nulemia apibendrinimų apie dabartinį pasaulį *tipus*, apie jį igyjamų žinių tipą, tad ir teisėtų dabarties pakeitimo ar neriboto esamos jos formos išlaikymo projektų tipus.

§ Aiškinimas per ideologinę potekstę

Ideologiniai istorinio aprašymo lygmenys atspindi etinį elementą, esantį istoriko pasirinktoje pozicijoje istorinio pažinimo pobūdžio ir praeities nagrinėjimo išvadų, pasitelkiamų dabarties įvykiams suprasti, klausimais. „Ideologija“ aš vadinu nurodymų rinkinį, padedantį užimti tam tikras pozicijas dabartiniame socialinės praktikos pasaulyje ir atitinkamai veikti (keisti pasaulį arba išlaikyti dabartinę jo padėtį); tokius nurodymus lydi argumentacija, skelbianti „mokslo“ ar „tikrumo“ autoritetą. Sekdamas Karlo Mannheimo analize, pateikta jo knygoje *Ideologija ir utopija*, postuluoju keturias ideologines pozicijas: anarchizmą, konservatyvizmą, radikalizmą ir liberalizmą.¹¹

¹¹ Aš supaprastinau Mannheimo pagrindinių ideologijų ir jas grindžiančių istorijos filosofijos tipų klasifikaciją. Savo esė „Prospects of Scientific Politics“ Mannheimas išvardija penkis politinės sąmonės „būdingus idealius tipus“, atsiradusius XIX ir XX amžiuje, du iš kurių („biurokratinis“ ir „istoricistinis“) yra konservatyvizmo rūšys. Man ši skirtis nereikalinga, nes „biurokratinė“ forma, galima sakyti, stoja piestu prieš *visas* ideologijos ikvėpas pastangas pakeisti visuomeninę tvarką. Man rūpi intelektualų, siekiančių pakeisti ar išlaikyti *status quo* pasiremiant tam tikromis istorinio proceso sampratomis, darbai. Kiek man žinoma, nė vienas istorikas ar istorijos filosofas nėra rašęs siekdamas paremti „biurokratinio konservatyvizmo“ požiūrį. Žr. Mannheim, *Ideology and Utopia: An Introduction to the Sociology of Knowledge* (New York, 1946), p. 104 ir toliau, ir *idem*, „Conservative Thought“, in *Essays in Sociology and Social Psychology*, sud. Paul Kecskemeti (New York, 1953), p. 74–164.

¹² moderniosios politinės sąmonės idealių tipų sąrašą Mannheimas taip pat įtraukė „fašizmą“. Šios kategorijos čia nevertuju, nes tai būtų anachronizmas XIX amžiaus mąstytojų atžvilgiu. Vietoj jo aš vartuju „anarchizmo“ kategoriją, kuri, anot Mannheimo, buvo būtent XIX amžiaus apokaliptiniam politiniam mąstymui būdinga forma. Reikia

Žinoma, yra ir kitų metapolitinių pozicijų. Mannheimas mini apokaliptinę ankstyvųjų naujųjų laikų religinių sektų pasaulėžiūra, reakcionierišką ir fašistinę pozicijas. Bet tam tikra prasme šios pozicijos yra esmiškai autoritarinės, o aukščiau išvardytos XIX amžiaus ideologijos formos tokios nėra. Apokaliptikas savo veiklos nurodymus grindžia dieviškojo apreiškimo autoritetu, reakcionierius – klasės ar grupės praktinės patirties, suprantamos kaip amžinai galiojanti socialinė sistema, autoritetu, o fašistas – nekvestionuojamu charizmatinio vado autoritetu. Nors šių požiūrių skelbėjai ir gali išivelti į polemiką su kitų pozicijų atstovais, jiems neatrodo būtina savo kognityvinių pozicijų autoritetą kurti ant racionalistinių ar mokslinių pamatų. Taigi nors jie ir gali pasiūlyti savitas visuomenines ir istorines teorijas, šios teorijos nelaikomos atsakingomis kitų pozicijų kritikos, „duomenų“ apskritai, loginio nuoseklumo ir rišlumo kontrolės požiūriu.

Tačiau keturios Mannheimo išskiriamos ideologinės pozicijos atstovauja vertybių sistemoms, iškeliančioms „proto“ „mokslo“ ir „tikrumo“ autoritetą. Ši pretenzija tylomis atveria jas viešai diskutijai su kitomis panašų autoritetą iškeliančiomis sistemomis. Tai

prisiminti, kad savo esė „Utopian Mentality“ Mannheimas išvardijo keturis idealius utopinio mąstymo tipus, reprezentuojančius tam tikros moderniosios politinės sąmonės evoliucijos fazes. Tai buvo orgiškasis chiliazmas (milėnarinė tradicija, būdinga XVI amžiaus anabaptistams), liberalaus humanizmo idėja, konservatyvizmo idėja ir socialistinė-komunistinė utopija. Žr. *Ideology and Utopia*, p. 190–222. Anarchizmas buvo sekuliarizuota orgiškojo chiliazmo forma, kurią jis igijo XIX amžiuje, tuo tarpu fašizmas – forma, kurią jis igijo XX amžiuje; žr. *Ibid.*, p. 233. Apokaliptinės politikos istorijoje anarchizmas unikalus tuo, kad, priešingai nei chiliazmas ir fašizmas, anarchizmas siekia būti kognityviai atsakingas – t.y. racionaliai pateisinti savo iracionalią laikyseną.

Mano nuomone, anarchizmas yra ideologinė romantizmo potekstė, esanti visur, kur XIX amžiuje pasirodė romantizmas, ir XX amžiuje kaip ir romantizmas išliejusi į fašizmą. Mannheimas mėgino romantizmą sistemaišiai sieti su konservatyvizmu, tačiau iš tiesų jų apraiškos XIX amžiaus pradžioje daugių daugiausia tebuvo vienalaikiai reiškiniai. Istorijos filosofija, kilusi iš romantinio *mythos*, nenumato visiškai integruotos bendruomenės egzistavimo istoriniame laike – tai įkvepia konservatorių himnus, šlovinančius visuomeninį *status quo*. Romantizmas unikalus savo *individualizmu*, tuo egoizmu, įkvepiančiu tikėjimu, kad vėta trokšti tobulos anarchijos. Tai buvo būdinga ir pseudokonservatyviems mąstytojams, bet jeigu jie yra tikri konservatoriai, tai tebus ideologinis vylius, skirtas privilegijuotai tam tikrų grupių padėčiai tuometinėje socialinėje hierarchijoje apginti nuo radikalų, liberalų ir reakcionierių reikalavimų atlikti planuojamus pakeitimus. Konservatorius pritaria anarchistinei pasaulio sampratai neką daugiau, nei gali pakeisti tikrai radikalia jo samprata. Jis gina jo *status quo*, pristatydamas jį kaip integruotą organinę visumą, kokią anarchistai ir radikalai dar tik svajoja pasiekti.

daro jas epistemologiškai sąmoningas ta prasme, kokia tokios nėra „autoritarinių“ sistemų atstovų pozicijos, ir verčia stengtis suteikti prasmę duomenims, atskleistiems alternatyvių pažiūrų socialinio proceso tyrinėtojų. Trumpai tariant, tam tikra prasme XIX amžiaus anarchizmo, konservatyvizmo, radikalizmo ir liberalizmo formos yra „kognityviai atsakingos“, o jų „autoritariniai“ atitikmenys tokie nėra.¹²

Šioje vietoje turėčiau pabrėžti, kad terminai „anarchistinis“, „konservatyvus“, „radikalus“ ir „liberalus“ čia tėra bendros ideologinės orientacijos nuorodos, o ne tam tikrų politinių partijų emblemos. Jie atstovauja skirtingiems požiūriams į galimybę visuomenės studijas paversti mokslu ir pageidavimą tai daryti; skirtingoms to, ką gali duoti humanitariniai mokslai, sampratomis; skirtingiems požiūriams į tai, ar pageidautina išlaikyti, ar pakeisti socialinį *status quo*; skirtingoms koncepcijoms, kokia kryptimi turėtų *status quo* keistis ir kokiomis priemonėmis tai galima pasiekti; ir galiausiai skirtingoms laiko orientacijoms (orientacijai į praeitį, dabartį ar ateitį, atitinkančiai „idealią“ visuomenės formos paradigmą). Taip pat turėčiau pabrėžti, kad nereikėtų manyti, jog konkretaus istoriko istoriniam procesui suteiktą siužetą ar proceso aiškinimo formaliai argumentuojant būdą veikia jo sąmoningai užimta ideologinė pozicija. Veikiau galima sakyti, jog jo istoriniam aprašymui suteiktos formos ideologinė potekstė atitinka vieną iš keturių aukščiau išskirtų pozicijų. Kaip kiekvieną ideologiją remia tam tikros istorijos ir jos procesų sampratos, lygiai taip pat, mano nuomone, kiekvieną istorijos sampratą remia specifiškai apibrėžiama ideologinė potekstė.

¹² „Kognityvinio atsakingumo“ sąvoką aš perėmiau iš Pepperio. Jis vartoja ją filosofinėms sistemoms, racionaliai ginančioms savo pasaulio sampratą, atskirti nuo to nedarančių. Pastariesiems priklauso misticismas, animizmas ir kraštutinis skepticizmas; visi jie argumentuodami tam tikru momentu priversti imtis apreiškimo, autoriteto ar konvencijos sąvokų. Nors kai kurie mistikai, animistai ir skeptikai gali pateikti ir racionalių savo iracionalių laikysenų tikrovės atžvilgiu pateisinimų, tokie pateisinimai paprastai būna sukonstruoti kaip jų oponentų hiperracionalizmo kritika. Pozityvaus jų doktrinų turinio neįmanoma visiškai apginti, nes jos pačios galiausiai neigia proto autoritetą. Žr. Pepper, *World Hypotheses*, p. 115–137. Tokių sistemų ekvivalentai politinėje mintyje būtų tradicijos sukaustytas kilmingas feodolas; reakcionierius, neigiantis bet kokią dabarties ar praeities vertę; ir fašistas ar nihilistas, kurie ginčydamiesi su oponentais atmeta ir protą, ir nuoseklumo idealą.

Bendrais bruožais apibūdinsiu keturias man rūpinčias ideologines pozicijas. Visos keturios pripažįsta socialinio pokyčio neišvengiamumą; nuomonės išsiskiria dėl to, ar jis pageidautinas ir koks optimalus to pokyčio tempas. Konservatoriai, suprantama, yra įtariausi programinės socialinės *status quo* transformacijos atžvilgiu, o liberalai, radikalai ir anarchistai bendro pakitimo požiūriu yra mažiau įtarūs ir atitinkamai jų *greitų* socialinės tvarkos transformacijų prognozės būna mažiau ar daugiau optimistiškos. Pasak Mannheimo, socialinį pokytį konservatoriai linke išivaizduoti analogišką laipsniškam augalo augimui, o liberalai (bent jau XIX amžiaus liberalai) linke jį išivaizduoti pagal analogiją su reguliuojamu ar derinamu mechanizmu. Abi ideologijos fundamentalią visuomenės struktūrą laiko sveika, bet mato, kad kai kurie pokyčiai yra neišvengiami; pokytis, jų nuomone, bus veiksmingiausias, pakeitus tam tikras dalis, o ne visumos *struktūrinius santykius*. Kita vertus, radikalai ir anarchistai tiki struktūrinių transformacijų būtinybę; pirmieji norėtų visuomenę pertvarkyti naujais pagrindais, antrieji – panaikinti „visuomenę“ ją pakeičiant bendro „žmogiškumo“ jausmo siejamų individų „bendruomenę“.

Kalbėdami apie numatytų pokyčių tempą, konservatoriai reikalauja „natūralaus“ ritmo, tuo tarpu liberalai linksta į tai, ką galima pavadinti „socialiniu“ parlamentinių debatų arba edukacinio proceso ir nustatytų valdžios įstatymų, įpareigojusių paisyti partijų rinkiminės kovos, ritmu. Radikalai ir anarchistai, priešingai, numato kataklizminių transformacijų galimybę, nors pirmieji linke daugiau dėmesio skirti valdžiai, reikalingai tokiems pakeitimams įvykdyti, yra jautresni paveldėtų institucijų inertškumui ir todėl labiau nei antrieji rūpinasi numatyti *priemonės* tokiems pokyčiams įvykdyti.

Taip pat reikėtų aptarti skirtingas ideologijų orientacijas laike. Anot Mannheimo, konservatoriai linke istorijos evoliuciją išivaizduoti kaip progresyvių *šiuo metu* vyraujančios institucinės struktūros plėtojimą, tą struktūrą jie mano esant „utopiją“ – geriausia visuomenės forma, kokios šiuo metu žmonės gali „realistiškai“ tikėtis ar teisėtai siekti. Liberalai, priešingai, išivaizduoja, kad *ateityje* ši struktūra bus patobulinta, bet tokią utopinę būseną jie nu-

conservatoriai: juos mela, visi to yra struktūra
 juos geriausia visuomenės forma
 liberalai: žvelgia į ateitį, tačia struktūra bus
 patobulinta
 radikalai: pan. toki vi. terolų jų dabar
 anarchistai: ideali mūsų toliuig praeitį

kelia *tolimon* ateitin, šitaip užkirsdami kelią visuomenei visoms skubotoms pastangoms ją pasiekti „radikaliomis“ priemonėmis. Kita vertus, radikalai linke manyti utopinę būseną esant *čia pat*, ir tai įkvepia juos ieškoti revoliucinių priemonių utopijai įgyvendinti *dabar*. Pagaliau anarchistai linke idealizuoti *tolimą* prigimtinės žmogiškos nekaltybės *praeitį*, iš kurios žmonės nupuolė į dabartinį sugedusį „socialinį“ būvį. Tad jie nukelia utopiją į iš esmės ne laikinę plotmę, regėdami ją kaip žmogišką galimybę, pasiekiamą *bet kuriuo laiku*, jei tik žmonės suvaldytų savo esmišką žmogiškumą, valios arba sąmonės pastangomis sugriaudami visuomenėje įsitvirtinusį tikėjimą nusistovėjusios dabartinės tvarkos teisėtumu.

Utopinio idealo, vardan kurio darbuojasi įvairios ideologijos, vieta laike leidžia Mannheimui jas suklasifikuoti pagal jų „socialinį sutapimą“ arba „socialinę transcendenciją“. Konservatyvizmas yra labiausiai „socialiai sutampantis“; liberalizmas toks yra santykinai. Anarchizmas yra labiausiai „socialiai transcendentiškas“; radikalizmas toks yra santykinai. Iš tikrųjų kiekviena šių ideologijų yra socialinio sutapimo ir socialinio transcendentiškumo elementų mišinys. Šiuo požiūriu jos labiau skiriasi ne turiniu, o tuo, ką akcentuoja. Kiekviena jų pokyčio perspektyvą traktuoja rimtai. Kaip tik dėl to jos visos domisi istorija ir joms visoms rūpi istoriškai pateisinti savo programas. Ir kaip tik dėl to jos taip noriai tarpusavyje kognityviai atsakingai diskutuoja apie tokius antraeilus dalykus kaip trokštamo socialinio pokyčio tempas ir jo įgyvendinimo priemonės.

Būtent *vertė*, kurią jie teikia esamai visuomenės tvarkai, skiria jų istorinės evoliucijos ir istorinio pažinimo *formų sampratas*. Mannheimo nuomone, skirtingos ideologijos skirtingai interpretuoja istorinio „progreso“ problemą. Kas vienai yra „progresas“, kitai yra „nuosmukis“, ir „dabartiniam amžiui“ suteikiamas aukščiausio arba žemiausio raidos taško statusas, priklausomas nuo konkrečios ideologijos susvetimėjimo laipsnio. Tuo pačiu metu skirtingos ideologijos iškelia skirtingas formas, tinkamas tai, „kas įvyko istorijoje“, aiškinančiai argumentacijai, paradigmas. Šios skirtingos aiškinimo paradigmos atspindi daugiau ar mažiau „scientistines“ skirtingų ideologijų orientacijas.

Taip, pavyzdžiui, radikalai kartu su liberalais tiki, kad istorija imanoma tyrinėti „racionaliai“ ir „moksliskai“, tačiau skiriasi jų racionalios ir mokslinės istoriografijos sampratos. Pirmieji ieško istorinių struktūrų ir procesų dėsnų, antrieji – bendrų raidos tendencijų ar pagrindinės krypties. Kaip radikalai ir liberalai, konservatoriai ir anarchistas tiki, remdamiesi bendru XIX amžiaus įsitikinimu, jog istorijos „prasmė“ gali būti atrasta ir pateikta konceptualių schemų, kurios yra kognityviai atsakingos, o ne paprasčiausiai autoritarinės, pavidalu. Bet jų išskirtinai istorinio pažinimo samprata reikalauja tikėti „intuicija“ kaip pagrindu tariamam istorijos „mokslui“ konstatuoti. Savo istoriniuose aprašymuose anarchistas krypsta prie esmiškai romantiškų įsijautimo metodų, tuo tarpu konservatorius savo nuojautas apie istorinio lauko objektus integruoja į išsamų organicistinį viso proceso aprašymą.

Mano nuomone, nėra ekstraideologinio pagrindo, leidžiančio teisėjauti ginče tarp konfliktuojančių istorinio proceso ir istorinio pažinimo sampratų, kuriomis remiasi skirtingos ideologijos. Kadangi šios sampratos kilusios iš etinių įsitikinimų, apie jų pažinimo adekvatumą spręsti iš tam tikros epistemologinės pozicijos yra dar vienas etinis pasirinkimas. Negaliu teigti, kad vienos iš ideologijų pamėgta istorinio pažinimo samprata yra „realistiškesnė“ nei kitų, nes jos nesutaria būtent dėl adekvataus „realizmo“ kriterijaus. Taip pat negaliu teigti, kad viena istorinio pažinimo samprata yra „moksliškesnė“ už kitą, iš anksto nesusidaręs nuomonės apie tai, koks turėtų būti specifinis istorinis ar socialinis mokslas.

Žinoma, XIX amžiuje labiausiai buvo pasitikima mechanicizmo pateikta mokslo samprata. Bet dėl mechanicistinių visuomenės istorijos mokslų pagrįstumo visuomenės teoretikų nuomonės skyrėsi. Formistiniai, organicistiniai ir kontekstualistiniai aiškinimo būdai visą XIX amžių klestėjo humanitariniuose moksluose, nes buvo tikrai nesutariama dėl mechanicizmo strategijos adekvatumo.

Tad aš neketinu vertinti XIX amžiuje sukurtų istorijos sampratų jų „realizmo“ ar „moksliskumo“ požiūriu. Kartu mano tikslas nėra jas analizuoti kaip tam tikros ideologinės pozicijos projekcijas. Man rūpi tik parodyti, kaip ideologiniai sumetimai prasiskverbia į istoriko pastangas paaiškinti istorinį lauką ir sukurti žodinį jos

proceso modelį pasakojimo pavidalu. Tačiau aš bandysiu parodyti, jog netgi akivaizdžiausiai neturėjusių jokių politinių interesų istorikų ir istorijos filosofų, tokių kaip Burckhardtas ar Nietzsche, darbai turi specifinę ideologinę potekstę. Mano nuomone, šie darbai mažų mažiausiai dera su viena ar kita savo meto ideologine pozicija.

Manau, kad etinį istorinio darbo aspektą atspindi ideologinės potekstės tipas, kuriuo estetinė percepcija (siužeto suteikimas) ir kognityvinė operacija (argumentavimas) sujungtos taip, kad iš, regis, grynai aprašomųjų ar analitinių teiginių išvedami grindžiamieji teiginiai. Istorikas gali „paaiškinti“, kas atsitiko istoriniame lauke, atpažindamas dėsnį (ar dėsnius), valdančius įvykių kompleksą, kuriam istorijoje suteiktas iš esmės tragiškos dramos siužetas. Arba atvirkščiai, jis gali atrasti tragišką istorijai suteikiamo siužeto prasmę, atskleides „dėsnį“, valdantį siužeto artikuliacijos seką. Abiem atvejais moralinės istorinės argumentacijos potekstė turi būti išvedama iš, istoriko manymu, vidinių aptariamo įvykių komplekso santykių tarp naratyvinės konceptualizacijos siužeto struktūros ir argumentacijos formos, pateiktos kaip detalus „mokslinis“ (ar „realistinis“) įvykių komplekso aiškinimas.

Įvykių, kuriems suteiktas tragedijos siužetas, kompleksas gali būti „moksliskai“ (ar „realistiškai“) paaiškintas apeliuojant į griežtus priežastingumo dėsnius arba galbūt į pripažintus žmogaus laisvės dėsnius. Pirmuoju atveju numanoma, kad vien dėl to, jog dalyvauja istorijoje, žmonės susaistomi neišvengiamos lemties, tuo tarpu antruoju atveju numanoma, kad savo veiksmais jie gali kontroliuoti ar bent jau įtakoti savo likimus. Tokiais alternatyviais būdais sumodeliuotų istorijų primetama ideologija paprastai būna atitinkamai „konservatyvi“ ir „radikali“. Šios potekstės nebūtinai turi būti formaliai išreikštos pačiame istoriniame aprašyme, bet jas galima atpažinti iš tono ar nuotaikos, kuriais užbaigiama drama ar aprašomas joje pasireiškiančio dėsnio atsiskleidimas. Taip atskirtų dviejų istoriografijos rūšių skirtumai, mano nuomone, būdingi atitinkamai Spenglerio ir Marxo darbams. Pirmasis istorijų, kurioms suteiktas tragiškas siužetas, tonui ar nuotakai pagrįsti mechanicistinį aiškinimo būdą naudoja taip, kad ideologinė potekstė

būtų socialinis prisitaikymas. O Marxas panašią mechanicistinę aiškinimo strategiją pasitelkia tragiškam herojiško ir kovingo tono istorijos aprašymui patvirtinti. Jų skirtumai yra lygiai tokie patys kaip skirtumai tarp Euripido ir Sofoklio tragedijų ar vieno rašytojo sukurtų tragedijų, tarkim, *Karaliaus Lyro* ir *Hamleto*.

Aiškumo dėlei galima trumpam aptarti būdingus istoriografijos pavyzdžius. Rankes istorijos paprastai būna sukonstruotos kaip komedijos, pagrindinė siužeto tema – *susitaikymas*. Jose vyrauja organicistinis aiškinimo būdas, atskleidžiantis *integruojamąsias* struktūras ir procesus, kurie, jo nuomone, yra pagrindinės istorijoje aptinkamos santykių formos. Ranke dėmesį skyrė ne „dėsniams“, o veikėjų ir veiksnių, jo nuomone, užpildančių istorinį lauką, „Idėjoms.“ Toliau bandysiu parodyti, kad šis aiškinimo tipas, jo nuomone, suteikiamas istorinio pažinimo, epistemologiškai atitinka estetinę istorinio lauko percepciją, kuri visuose Rankes pasakojimuose yra komiško siužeto formos. Ši komiško siužeto suteikimo ir organicistinės argumentacijos kombinacija numato tipinę konservatyvią ideologiją. Tos „formas“, Rankes išryškintos istoriniame lauke, jo manymu, egzistavo harmoningai – tokia būseną paprastai būdinga komedijos pabaigai. Skaitytojui paliekama apmąstyti istorinio lauko, suprantamo kaip *užbaigta* „Idėjų“ (t.y. institucijų ir vertybių) struktūra, sąsajas užtvindytam jausmų, kylančių žiūrovams, kai visi iš *pažiūros* tragiški dramos konfliktai išsprendžiami aiškiai komiškai. Jo tonas prisitaikėliškas, nuotaika optimistinė, ideologinė potekstė konservatyvi, nes šitaip interpretuojant istoriją galima pagrįstai prieiti prie išvados, kad gyvenama geriausiame iš galimų istorinių pasaulių, arba bent jau geriausiame, kokio „realistiškai“ galima tikėtis turint omenyje toki istorinio proceso pobūdį, kokį Ranke atskleidžia savo aprašymuose.

Burckhardtas pateikia kitą šių kombinacijos galimybių variantą. Burckhardtas – kontekstualistas; jo nuomone, istorikas „aiškina“ įvyki, įterpdamas jį į tankų jį supančioje istorinėje erdvėje egzistuojančių panašiai skiriamų individualybių audeklą. Jis atmetė ir galimybę studijuojant istoriją išvesti dėsnius, ir pageidavimą ją tipologiškai analizuoti. Konkretaus istorinio atsitikimo sfera jam buvo vyksmo laukas – puikiai ar ne taip puikiai „nuaustas“, tinka-

mesnis ar ne taip tinkamas perteikti impresionistiškai. Pavyzdžiui, jo Renesanso civilizacija, paprastai laikoma visai neturinčia jokios „istorijos“ ar „pasakojimo linijos“. Iš tiesų ji sukurta pasakojimo forma, būdinga satyrai, *satura* (ar „popuri“), literatūrinei ironijos formai, kurios vienas iš pagrindinių poveikių būdų yra atsisakyti pateikti tokį formalųjį rišumą, kurio tikimasi skaitant herojinį romaną, komediją ar tragediją. Ši pasakojimo forma, estetinis itin skeptiškos pažinimo ir jo galimybių sampratos atitikmuo, atsiskleidžia kaip viena iš pripažintų antiideologinių istorijos sampratų, alternatyvi „istorijos filosofijai“, praktikuotai tokių, kaip Marxas, Hegelis ir Ranke, kuriuos Burckhardtas asmeniškai niekino.

Tono ar nuotaikos, kuria kuriamas satyrinis pasakojimas, ideologinė potekstė – „liberalizmas“, jei tonas optimistinis, ir „konservatyvizmas“, jei tonas kupinas rezignacijos. Pavyzdžiui, Burckhardto istorinio lauko kaip „audinio“, nuausto iš individualių esinių, kuriuos tarpusavyje sieja tik buvimas tos pačios sferos komponentais ir jų apraiškų ryškumas, samprata kartu su jo formaliu skepticizmu griauna bet kokias skaitytojo pastangas pasitelkus istoriją dabarties pasaulį suvokti kitaip nei konservatoriškai. Pesimistinė paties Burckhardto nuostata ateities atžvilgiu skaitytojams perša *sauve qui peut* ir „velniai griebtų paskutiniusius“ tipo pažiūras. Tokias pažiūras galima įteigti liberalizmo ar konservatyvizmo naudai, priklausomai nuo socialinės situacijos, kurioje jos skelbiamos; bet nėra visiškai jokios galimybės jomis pagrįsti radikalių argumentus. O naudojamų taip, kaip tai daro Burckhardtas, jų ideologinė potekstė galiausiai yra griežtai konservatyvi, jei ne paprasčiausiai „reakcinga“.

§ Istoriografinių stilių problema

Išskyręs tris lygmenis, kuriais istorikai stengiasi savo pasakojimams suteikti aiškinimo išpūdį, toliau apsvarstysiu istoriografinių stilių problemą. Mano nuomone, istoriografinį stilių sudaro tam tikra siužeto suteikimo, argumentacijos ir ideologinės potekstės perteikimo būdų *kombinacija*. Tačiau skirtingų siužeto suteikimo,

argumentacijos ir ideologinės potekstės perteikimo būdų tam tikrame darbe negalima kombinuoti bet kaip. Pavyzdžiui, komiškas siužetas nedera su mechanicistine argumentacija, lygiai kaip radikalų ideologija nedera su satyriniu siužetu. Kad ir kaip ten būtų, skirtingi būdai skirtinguose kompozicijos lygmenyse naudojami aiškinimo išpūdžiui sukurti, grupuojami pagal giminingumą. Toks sugrupavimas grįstas struktūrinėmis homologijomis, kurias galima išvelgti tarp galimų siužeto suteikimo, argumentacijos ir ideologinės potekstės perteikimo būdų. Grafiškai šios giminingos grupės gali būti pavaizduotos taip:

<i>Suteiktas siužetas</i>	<i>Argumentacijos būdas</i>	<i>Ideologinė potekstė</i>
herojinis romanas	formistinis	anarchistinė
tragedija	mechanicistinis	radikali
komedija	organicistinis	konservatyvi
satyra	kontekstualistinis	liberali

Šių giminingų grupių nereikia laikyti *būtinomis* kombinacijomis tam tikro istoriko darbuose. Priešingai, dialektinė įtampa, būdinga kiekvienam istoriografijos meistriui, paprastai kyla iš pastangų sujungti tarpusavyje nederančius siužeto suteikimo ir argumentacijos ar ideologinės potekstės perteikimo būdus. Pavyzdžiui, kaip toliau parodysiu, herojinio romano siužetą ir formistinę argumentaciją Michelet bandė suderinti su akivaizdžiai liberalia ideologija. O Burckhardtas satyrinį siužetą ir kontekstualistinę argumentaciją pritaikė akivaizdžiai konservatyviai, iš esmės reakcinei ideologinei pozicijai. Hegelis istorijai suteikė dvigubą siužetą – tragedijos mikrokosminiame ir komedijos makrokosminiame lygmenyje; jos abi organicistiniais argumentais pagrindžiamos taip, kad skaitant jo darbą galima prieiti prie radikaliai arba konservatyviai ideologijai palankių išvadų.

Visgi kiekvienu atveju dialektinė įtampa kyla rišlios viso istorinio lauko vizijos ar vyraujančios jo formos vaizdinio kontekste. Kiekvieno mąstytojo sampratai šis laukas suteikia nuoseklios visumos aspektą. Ir šis rišlumas bei nuoseklumas darbui teikia savito stiliaus bruožų. Čia man rūpi apibrėžti šio rišlumo ir nuoseklumo

pagrindus. Mano nuomone, šie pagrindai yra poetinio, konkrečiai – kalbinio pobūdžio.

Norėdamas istorinio lauko duomenims pritaikyti juos atvaizduosiantį ir aiškinsiantį sąvokų aparatą, istorikas iš pradžių turi *įsivaizduoti* lauką – kitaip sakant, sukurti jį kaip protu suvokiamą objektą. Šis poetinis veiksmas neatskiriamas nuo kalbinio veiksmo, kuriuo šis laukas parengiamas interpretavimui kaip tam tikra sfera. Kitaip sakant, duotąją sferą interpretuoti įmanoma tik prieš tai ją sukonstravus kaip išskiriamų figūrų apgyvendintą teritoriją. Tos figūros savo ruožtu turi būti suvokiamos kaip klasifikuotinos į skirtingas grupes, klases, gimines ir rūšis. Be to, jos turi būti suvokiamos kaip susietos tam tikrais santykiais, kurių pakitimai sudarys „problemas“, spręstinas pasakojimo siužeto ir argumentacijos lygmenų „aiškinimais“.

Kitaip tariant, istorikas susiduria su istoriniu lauku taip pat, kaip gramatikas susiduria su nauja kalba. Pirmoji jo problema – jame išskirti leksikos, gramatikos ir sintaksės elementus. Tik tuomet jis gali imtis interpretuoti, ką reiškia kokia nors konkreti elementų konfiguracija ar jų santykių pasikeitimai. Žodžiu, istorikui reikia susikurti kalbinį protokolą (apimantį leksikos, gramatikos, sintaksės ir semantikos lygmenis), kuriuo istorinis laukas ir jo elementai bus apibūdinami jų pačių kalba (o ne juos įvardijančių dokumentų kalba), ir taip paruošti juos aiškinimui ir atvaizdavimui savo pasakojime. Todėl, kad šis ikisąvokinis kalbinis protokolas yra iš esmės *įsivaizduojamojo* pobūdžio, jį įmanoma apibūdinti pagal jo vyraujančią tropą.

Istoriniai aprašymai siekia būti žodiniai konkrečiau istorinio proceso segmento modeliai ar paveikslai. Tokie modeliai reikalingi, nes dokumentiniai šaltiniai nepasiūlo nedviprasmiško juose liudijamų įvykių struktūros vaizdo. Kad pavaizduotų „kas iš tikrųjų įvyko“ praeityje, istorikui pirmiausia tenka *įsivaizduoti* visą dokumentuose minimų įvykių kompleksą kaip galimą pažinimo objektą. Šis įsivaizdavimo veiksmas *poetinis*, nes jis yra nuojauta grįsta ir ikikritinė pačios istoriko sąmonės veikla. Jis yra poetinis dar ir dėl to, kad steigia struktūrą, kurią istorikas vėliau perteiks savo siūlomu žodiniu modeliu, vaizduojančiu ir aiškinančiu tai, „kas

iš tikrųjų įvyko“ praeityje. Bet steigia jis ne tik sferą, kurią istorikas gali traktuoti kaip galimą (protinio) suvokimo objektą. Jis taip pat steigia *sąvokas*, kuriomis istorikas įvardys objektus, užpildančius sferą, ir *apibūdins* jų tarpusavio *santykius*. Poetiniu veiksmu, ankstesniu už išsamią lauko analizę, istorikas ir sukuria savo analizės objektą, ir nulemia koncepcinių strategijų, kuriomis jis jį aiškina, tipą.

Tačiau galimų aiškinimo strategijų skaičius nėra neribotas. Iš tiesų tėra keturi pagrindiniai tipai, atitinkantys keturis pagrindinius poetinės kalbos tropus. Taigi poetinės kalbos formos mums pateikia kategorijas skirtingiems mąstymo, vaizdavimo ir aiškinimo būdams, sutinkamiems tokiose nemokslinėse srityse kaip historiografija, analizuoti. Trumpai tariant, tropų teorija suteikia mums pagrindus klasifikuoti giliausias istorinės vaizduotės struktūros formas tam tikru jos evoliucijos laikotarpiu.

§ Tropų teorija

Ir tradicinė poetika, ir šiuolaikinė kalbos teorija poetinei ar vaizdingajai kalbai analizuoti pasitelkia keturis pagrindinius tropus: **metaforą, metonimiją, sinekdochą ir ironiją**.¹³ Šie tropai leidžia

¹³ Du svarbiausi tropologinės nemokslinio (mitinio, meninio ar sapnų) diskurso sampratų atstovai yra struktūralistai Romanas Jakobsonas ir Claude'as Lévi-Straussas. Pastarajam metaforos-metonimijos diada yra primityvių kultūrų vardų suteikimo sistemų analizės pagrindas ir raktas mitams suprasti. Žr. Claude Lévi-Strauss, *The Savage Mind*, p. 205–244; šio metodo aprašymą žr. Edmund Leach, *Claude Lévi-Strauss* (New York, 1970), p. 47 ir toliau. Jakobsonui tai pati diada yra lingvistinės poetikos teorijos pagrindas; žr. jo puikiai esė „Linguistics and Poetics“, in *Style in Language*, sud. Thomas A. Sebeok (New York and London, 1960), p. 350–377; ir garsųjį penktą skyrių Romano Jakobsono ir Morris Hale knygoje *Fundamentals of Language* (Gravenhage, 1956), pavadintą „The Metaphoric and Metonymic Poles“, perspausdintą *Critical Theory since Plato*, sud. Hazard Adams (New York, 1971), p. 1113–1116. Apie panašų šios diados pritaikymą psichologinėje kalbinės sapnų struktūros apibūdinimo problemai spręsti žr. Jacques Lacan, „The Insistence of the Letter in the Unconscious“, in *Structuralism*, sud. Jacques Ehrmann (New York, 1966), p. 101–136.

Lévi-Straussas, Jakobsonas ir Lacanas metaforą ir metonimiją suvokia kaip kalbinio elgesio „polius“, ženklinančius atitinkamai teštinę (veiksmažodinę) ir neteštinę (daiktavardinę) kalbėjimo aktų ašis. Jakobsono lingvistinėje stiliaus teorijoje sinekdocha ir ironija laikomos metonimijos rūšimis; pastaroji savo ruožtu laikoma pagrindiniu „realistinės“ prozos tropu. Taigi, rašo Jakobsonas, „poetinių tropų tyrimas iš principo susitelkę į metaforą, o vadinamoji realistinė literatūra, glaudžiai susijusi su metonimijos principu,

objektus nusakyti įvairiais netiesioginiais ar figūratyviniais diskursais. Jie yra ypač parankūs norint suprasti operacijas, kuriomis patirties turinys, nepasiduodantis nedviprasmiškai atvaizduojamas

dar tobelaukia interpretacijos, nepaisant to, kad ta pati lingvistinė metodologija, poetikoje vartojama metaforiškam romantinės poezijos stiliui analizuoti, visiškai pritaikoma metoniminei realistinės prozos sandarai“. Žr. Jakobson, „Linguistics and Poetics“, p. 375. Tiesą sakant, realistinio romano istorijos analizę iš esmės metoniminio jo turinio kategorijomis atliko Stephenas Ullmanas savo knygoje *Style in the French Novel* (Cambridge, 1967). Ullmanas atskleidžia progresuojantį esmiškai „veiksmažodinio“ romantinio romano stiliaus „daiktavardėjimą“ nuo Stendhalio iki Sartre'o.

Kad ir kokia vaisinga pasirodė esanti metaforos-metonimijos diada analizuojant lingvistinius reiškinius, galimybės ją naudoti literatūriniam stiliams apibūdinti, mano požiūriu, yra ribotos. Skirtingoms stilistinėms tos pačios diskurso tradicijos konvencijoms išskirti aš veikiau esu linkęs pasitelkti nuo Renesanso laikų galiojančią keturių tropų koncepciją. Kaip savo skvarbioje esė apie Freudo kalbos teoriją teigia Emile'is Benveniste'as, „Freudo atskleistas būdingas sapnų kalbos savybės veikiau turėtume lyginti su stiliumi, o ne su kalba. ... Pasąmonė naudoja tikrą ‚retoriką‘, kuri, kaip ir stilius, turi savo ‚kalbos figūras‘, o senasis tropų katalogas jai pristato inventorių, tinkamą dviem išraiškos būdams [simboliniam ir signifikacijoms]“. Emile Benveniste, „Remarks on the Function of Language in Freudian Theory“, in *Problems of General Linguistics* (Coral Gables, Fla., 1971), p. 75. Savo esė Benveniste'as sugriauna skirtumą tarp poetinės ir prozos kalbos, tarp sapnų ir budinčios sąmonės kalbos, tarp metaforos ir metonimijos polių. Tai sutampa su mano pastangomis įrodyti, kad poetinių ir diskursyviųjų tikrovės reprezentacijų panašumai yra tiek pat reikšmingi, kiek ir skirtumai. Mat su „realistine“ literatūra būna taip pat, kaip ir su sapnais. „Turinio pobūdis lemia įvairiausias metaforas, nes sąmonės simboliai ir prasmės, ir sudėtingumo semiasi iš metaforiškos konversijos. Jie taip naudoja tai, ką tradicinė retorika vadina metonimija (turinio sancaupa) ir sinekdocha (dalis visumos vietoje) [sic], o jeigu simbolių sekų ‚sintaksė‘ vieną priemonę iššaukia dažniau nei kita – elipse.“ (*Ibid.*)

Pereiti nuo lingvistinio realistinės literatūros formų apibūdinimo prie stilistinio iš dalies gali būti keblu todėl, kad nepasiseka pritaikyti tradicinės retorikos tropų ir kalbos figūrų skirtumo bei tropų ir schemų skirtumo. XVI amžiaus retorikai, sekdami Peteriu Rame, kalbos figūras suklasifikavo į keturis tropus (ar būdus): metaforą, metonimiją, sinekdochą ir ironiją; tačiau jie neakcentavo, kad kiekviena jų pašalina kitų galimybę, tad jų poetinio diskurso samprata buvo kur kas lankstesnė, o jų literatūrinių stilių diferenciacija buvo kur kas subtilesnė nei dviejų polių sistemos besilaikančių šiuolaikinių lingvistų. Išlaikydami pagrindinę metaforos ir metonimijos skirtį, kai kurie retorikai sinekdochą ėmė laikyti *tam tikru* metaforos vartosenos *atveju*, o ironiją *tam tikru* metonimijos vartosenos *atveju*. Tai leidžia integruojamąją kalbą skirti nuo *skaidomosios* kalbos ir išvėlgti tolesnius skirtumus tarp integracijos ar redukcijos *laipsnių*, kurių siekiama įvairiomis stilistinėmis priemonėmis. *Naujajame moksle* (1725, 1740) Giambattista Vico keturis tropų tipus panaudojo kaip pagrindą sąmonės pakopoms, kuriomis žmonija perėjo nuo primityvaus būvio prie civilizacijos, diferencijuoti. Tad užuot matęs *opoziciją* tarp poetinės (mitinės) ir prozinės (mokslinės) sąmonės, Vico mato jų *testinumą*. Žr. Thomas G. Bergin ir Max H. Fisch, vert., *The New Science of Giambattista Vico* (Ithaca, N.Y., 1968), 2 kn., p. 129 ir toliau, „On Poetic Wisdom“. Apie renesansinę retorikos teoriją ir standartinius kalbos figūrų bei tropų katalogą žr. Lee A. Sonnino, *A Handbook to Sixteenth Century Rhetoric* (London, 1968), p. 10–14, 243–246.

Tradicinėje retorikoje *schemas* nuo figūrų skiriamos šiuo pagrindu: *schema* (žodžių [lexeos] mąstymo [dianoa]) yra reprezentacijų eilė, neperraikiama „neracionalių“ šuolių

prozoje, išivaizduojant pagaunamas ir parengiamas sąmoningai suvokti. Metafora (pažodžiui – „perkėlimas“), pavyzdžiui, reiškinius gali apibūdinti pagal jų panašumą arba skirtumą nuo kitų,

ar pakaitalu: *figūroje*, priešingai, kaip tik ir atsiranda tokių neracionalių (ar bent netikėtų) pakaitalų, pvz., frazėje „šaltos aistros“, kai tikimasi pažyminio „karštos“. Bet kas yra racionalu ir kas neracionalu kalbinėje vartosenoje? Bet kuri kalbos figūra yra racionali, jei tik sukuria jos vartotojo siekiamą komunikacijos efektą. Lygiai tą patį galima pasakyti ir apie schemas: tiek žodžių, tiek mąstymo. Kūrybingas kalbos vartojimas leidžia, iš tiesų netgi reikalauja atitrūkti nuo to, ko, pasikliaudama konvencijomis, tikisi skaitančiojo, mąstančiojo ar girdinčiojo sąmonė. Tai lygiai galioja ir „realistinės“ prozos, ir poetiniam, kad ir kokiam „romantiškam“, diskursui. Formaliosios terminologinės sistemos (pavyzdžiui, fizikinių duomenų žymėjimo sistema) siekia visiškai pašalinti figūratyvinį kalbėjimą ir sukonstruoti tobulas žodžių „schemas“, kuriose apibrėžiant tiriamus objektus, nepasirodo niekas „netikėta“. Pavyzdžiui, Newtono postuliuotas susitarimas aptariant fizinę tikrovę kaip terminologinę sistemą vartoti skaičius, reiškia šios srities diskurso, nors ir ne mąstymo apie jos tiriamus objektus, *schematizavimą*. Mąstymas apie fizinį pasaulį iš esmės išlieka figūratyvus ir progresuoja įvairiais „neracionaliais“ šuoliais bei persokimais nuo vienos teorijos prie kitos, bet visuomet metonimijos sferoje. Kūrybingo fiziko užduotis – savo figūratyvias išvalgas pateikti žodžių schemomis, pritaikytomis bendrauti su kitais fizikais, ištikimais Newtono įvestai matematinei terminologijos sistemai.

Pagrindinė tų patirties sričių, kurios nėra taip terminologiškai disciplinuotos kaip fizika, „realistinio“ atvaizdavimo užduotis yra pateikti žodžių schemas, adekvačias minčių, laikomų tiesa *apie tikrovę*, schemoms. Bet tuo atveju, kai reikia apibūdinti patirties sritį, dėl kurios sudėties ar tikrojo pobūdžio nėra iš pagrindų sutariama, arba kai kvestionuojama konvencionali tokio reiškinių kaip revoliucija samprata, atkrita skirtis tarp to, ko teisėtai galima tikėtis, ir ko ne. Viskas – mintys apie atvaizduotiną objektą, ir žodžiai, vartotini atvaizduojant patį objektą arba mintį apie objektą – yra pavaldūs figūratyvus diskurso vartosenoms. Todėl analizuojant visuotinai pripažintas „realistines“ tikrovės reprezentacijas būtina nustatyti vyraujančią poetinę diskurso kūrimo būdą. Nustatant vyraujančią diskurso kūrimo būdą (ar būdus), prasiskverbama iki sąmonės lygio, kuriame patirties pasaulis iš pradžių *konstituojamas*, o paskui analizuojamas. Ir, išlaikant skirtumą tarp keturių „pagrindinių tropų“, kaip juos vadina Kenethas Burke, galima išryškinti skirtingus „mąstymo stilius“, galinčius atvirai ar ne taip atvirai pasirodyti bet kioje tikrovės reprezentacijoje, ar ji būtų akivaizdžiai poetinė, ar prozinė. Žr. Burke, *Grammar*, D priedas, p. 503–517. Plg. Paul Henle, sud., *Language, Thought, and Culture* (Ann Arbor, Mich., 1966), p. 173–195. Literatūra apie tropus yra įvairi ir kaninama igimto nesutarimo. Kai kurios problemos, su kuriomis susiduriama bandant analizuoti tropologinius diskurso lygmenis, atsispindi įvairiuose tropų apibūdinimuose, pateiktuose *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, sud. Alex Preminger ir kt. (Princeton, 1965).

Išlaikyti keturgubą figūratyvinės kalbos analizę paranku dar ir dėl to, jog pasipriešinama nuopuoliui į iš principo *dualistinę* stiliaus sampratą, propaguojamą dviejų polių stiliaus ir kalbos sampratos. Iš tiesų keturguba tropų klasifikacija leidžia išnaudoti kombinacines dualistinės-dvinarės stiliaus klasifikacijos galimybes. Remdamiesi ja, mes nesame priversti, kaip kad Jakobsonas, XIX amžiaus literatūros istoriją padalyti į romantinę-poetinę-metaforinę ir realistinę-prozinę-metoniminę tradicijas. Abi tradicijos gali būti laikomos tos pačios diskurso konvencijos elementais; toje konvencijoje skleidžiasi visos tropologinės kalbinių vartosenų strategijos, tik skirtingais laipsniais skirtingų rašytojų ir mąstytojų darbuose.

pasitelkusi analogiją arba palyginimą, kaip kad frazėje „mano meilė – rožė“. Metonimijos atveju (pažodžiui – „vardo pakeitimas“) daikto dalies pavadinimas gali pakeisti visumos pavadinimą, kaip kad frazė „penkiasdešimt burių“ reiškia „penkiasdešimt laivų“. Sinekdocha, kai kurių teoretikų laikoma metonimijos rūšimi, gali apibūdinti reiškinių, jo dalį panaudodama kaip visumai būdingos *savybės* simbolį, kaip posakyje „jis – didelė širdis“. Pagaliau ironija esinius gali apibūdinti figūratyviame lygmenyje paneigdamai tai, kas teigiama pažodžiui. Akivaizdžiai absurdiškos raiškos figūros (katachrezė), pavyzdžiui, „aklos burnos“, ir aiškus paradoksas (oksimoronas), pavyzdžiui, „šalta aistra“, gali būti laikomi šio tropo emblemomis.

Ironija, metonimija ir sinekdocha yra metaforos rūšys, viena nuo kitos jos skiriasi *redukcijomis* ir *integracijomis*, atliekamomis pažodiniame reikšmės lygmenyje, ir atskleidimais, kurių jos siekia figūratyviame lygmenyje. Metafora iš esmės *atstovauja*, metonimija *redukuoja*, sinekdocha *integruoja*, o ironija *neigia*.

Pavyzdžiui, metaforinis posakis „mano meilė – rožė“ teigia, kad rožė tinka mylimajai(-ajam) atstovauti. Jis tvirtina, jog, nepaisant akivaizdžių skirtumų, šie du objektai yra panašūs. Bet mylimoji (-asis) su rože *sutapatinama(s) tik pažodžiui*. Šią frazę reikia suprasti *figūratyviai*, kaip nurodančią mylimosios(-ojo) grožį, brangumą, švelnumą ir kitas savybes. Žodis „meilė“ žymi tam tikrą individą, bet žodis „rožė“ suprastinas kaip mylimajai(-ajam) priskiriamų savybių „vaizdinys“ ar „simbolis“. Mylimoji(-asis) sutapatinama(s) su rože, bet taip, kad būtų išlaikomas mylimosios(-ojo) ypatingumas ir nurodomos bendros jos(jo) ir rožės savybės. Mylimoji(-asis) nėra nei *redukuojama(s)* į rožę; taip būtų, jei frazę perskaitytume metonimiškai; nei jos(jo) esmė sutapatinama su rožės esme – taip būtų, jei posakis būtų suprstas kaip sinekdocha. Ir akivaizdu, jog posakis numanomai neneigia to, ką teigia pažodžiui, kaip būna ironijos atveju.

Panašiu reprezentavimo būdu remiasi metoniminis posakis „penkiasdešimt burių“, pavartotas kalbant apie penkiasdešimt laivų. Bet čia žodis „burė“ pakeičia žodį „laivas“ taip, kad visuma *redukuojama* į vieną iš jos dalių. Numanomai palyginami du skirtingi

objektai (kaip ir frazėje „mano meilė – rožė“), bet šie objektai aiškiai suvokiami kaip susiję dalies ir visumos santykiu. Tačiau šis santykis nėra mikrokosmo-makrokosmo tipo santykis; taip būtų sinekdochos atveju, jei žodis „burė“ būtų skirtas bendrai „laivų“ ir „burių“ *savybei* simbolizuoti. Veikiau ji reiškia, jog „laivus“ tam tikra prasme galima sutapatinti su ta jų pačių *dalimi*, be kurios jie būtų netinkami.

Metonimija reiškinius suvokia kaip implicitiškai santykiaujančius tarpusavyje kaip dalis su dalimi, ir remiantis šio santykio modalumu vieną iš dalių galima *redukuoti* į kitos aspekto ar funkcijos statusą. Kokį nors reiškinių kompleksą suvokti kaip egzistuojantį dalies santykio su dalimi modalumu (ne objekto santykio su objektu, kaip metaforos atveju) reiškia paskirti mąstymui užduotį visumą reprezentuojančias dalis atskirti nuo tų, kurios tėra visumos aspektai. Taip, pavyzdžiui, posakis „griaustinio dundėjimas“ yra metoniminis. Juo visas procesas, kuriuo sukuriamas griaustinio *garsas*, pirmiausiai padalijamas į dvi reiškinių rūšis: priešastį (griaustinis) ir pasekmę (dundėjimas). Taip atskyrus, griaustinis su dundėjimu susiejamas redukcijos į priešastį ir pasekmę modalumu. Garsui, žymimam žodžiu „griaustinis“, suteikiamas „dundėjimo“ aspektas (tam tikra garso rūšis), o tai leidžia (metonimiškai) kalbėti apie „griaustinį, sukeltą dundėjimą“.

Taigi pasitelkus metonimiją galima vienu metu atskirti du reiškinius ir vieną jų redukuoti į kito pasireiškimo statusą. Ši redukcija gali būti veikėjo ir veiksmo santykio („griaustinis dunda“) arba priešasties ir pasekmės santykio („griaustinio dundėjimas“) formos. Ir Vico, ir Hegelis, ir Nietzsche nurodė, jog tokiomis redukcijomis reiškinių pasaulį galima užpildyti daugybe veikėjų ir veiksmų, numanomai egzistuojančių *anapus* jo. Kai tik reiškinių pasaulis šitaip padalijamas į du buvimo tipus (veikėjus ir priešastis bei veiksmus ir pasekmes), primityviai šamonei *vien tik kalbinėmis priemonėmis* užtikrinamos konceptualios kategorijos (veikėjai, priešastys, dvasios, esmės), reikalingos civilizuotai teologijai, mokslui ir filosofijai.

Esmiškai *išorinius* santykius, kurie turėtų būti būdingi dviem reiškinių tipams visose metoniminėse redukcijose, sinekdocha gali perkonstruoti į *vidinį* bendrą *savybių* santykį. Metonimija pabrėžia

reiškinių, tarpusavyje santykiaujančių kaip dalis su dalimi, skirtumą. Patirties „dalis“, suvokiama kaip „pasekmė“, redukcijos būdu susiejama su „dalimi“, suvokiama kaip „priežastis“. Tačiau sinekdochos tropu dvi dalis galima *integruoti* į visumą, kuri *kokybiškai* skiriasi nuo dalių sumos ir kurią mikrokosmiškai atkartoja jos dalys.

Kad paaiškintiau, kaip vartojama sinekdocha, išanalizuosiu posakį „jis – didelė širdis“. Šis apibūdinimas, regis, turi metonimijos elementų – t.y. kūno dalies pavadinimas pavartotas visam individo kūnui apibūdinti. Bet žodį „širdis“ čia reikia suprasti perkeltine prasme, kaip reiškiantį ne kūno dalį, jo charakterio *savybę*, Vakarų kultūroje sutartinai *simbolizuojamą* žodžiu „širdis“. Žodis „širdis“ neturi būti suprstas kaip žymintis organą, kurio funkcija gali būti pavartota viso kūno funkcijai apibūdinti, kaip kad posakio „penkiasdešimt burių“, vartojamo vietoj „penkiasdešimties laivų“, atveju. Veikiau jis interpretuotinas kaip savybės, būdingos visam individui, simbolis, individą suprantant kaip fizinių ir dvasinių elementų, kartu kuriančių šią savybę mikrokosmo–makrokosmo santykio modalumu, derinį.

Taigi pasakyme „jis – didelė širdis“ sinekdocha uždengia metonimiją. Jei apibūdinimą suprustume pažodžiui, jis būtų absurdiškas. Perskaitytas metonimiškai, kad būtų suprantamas perkeltine prasme, jis būtų reduktyvus, kadangi tik pripažintų išskirtinę širdies svarbą organizmui. Tačiau perskaitytas sinekdochiškai – kaip teiginys, siūlantis visumos elementų savybių santykius – jis veikiau *integruoja*, nei *redukuoja*. Skirtingai nei metoniminis posakis „penkiasdešimt burių“, kaip kalbos figūra vartojamas vietoj „penkiasdešimt laivų“, jis turi reikšti ne vien tik „vardo pakeitimą“, bet vardo pakeitimą, nurodantį visumą („jis“), kuriai būdingos tam tikros savybės (dosnumas, gailestingumas ir pan.), persmelkiančios ir pagrindžiančios esminę visų ją sudarančių dalių prigimtį. Kaip metonimija, toks apibūdinimas siūlo įvairių kūno dalių tarpusavio santykius suprasti atsižvelgiant į išskirtinę širdies padėtį tarp jų. Bet kaip sinekdocha, šis posakis reiškia, jog santykis tarp individo, suprantamo kaip fizinių ir dvasinių bruožų derinys, dalių yra savybių santykis, apimantis visas dalis.

Šiuos tris aptartus tropus mes laikome pačios kalbos teikiamomis veiksmų paradigmomis, tais veiksmiais sąmonė gali išivaizduoti kognityviai problemiškas patirties sritis, kad vėliau jas pateiktų analizuoti ir aiškinti. Kitaip tariant, pati kalbinė vartoseną mąstymui pasiūlo galimas alternatyvias aiškinimo paradigmas. Metafora atstovauja lygiai taip pat, kaip ir formizmas. Metonimija redukuoja mechanicistiškai, o sinekdocha integruoja taip pat kaip organicizmas. Metafora patvirtina patirties pasaulį, išivaizduojamą kaip objektų santykiai su objektais, metonimija – kaip dalių santykiai su dalimis, o sinekdocha – kaip dalių ir visumų santykiai. Kiekvienas iš tropų taip pat skatina unikalius kalbėjimo būdus. Šie kalbėjimo būdai gali būti pavadinti tapatybės kalba (metaforos atveju), išorinių ryšių kalba (metonimijos atveju) ir vidinių ryšių kalba (sinekdochos atveju).

Šių tropų, kuriuos apibūdinčiau kaip „naivius“ (kadangi jie gali būti išskleisti tik tikint, jog figūratyvinė kalba gali pagauti daiktų prigimtį), priešingybė yra ironija, „sentimentalus“ (Schillerio „sąmoningumo“ prasme) jų atitikmuo. Sakoma, kad ironija yra iš esmės dialektiška, nes sąmoningai vartoja metaforą, siekdama žodiškai save paneigti. Pagrindinė figūratyvinė ironijos taktika yra katachrezė (pažodžiui – „piktnaudžiavimas“), akivaizdžiai absurdiška metafora, sukurta, kad įkvėptų ironiškai mąstyti apie taip apibūdinto daikto prigimtį ar paties apibūdinimo netinkamumą. Retorinė *aporijos* (pažodžiui – „abejonė“) figūra, kuria autorius iš anksto išreiškia tikrą ar tariamą netikėjimą savo paties teiginiais, gali būti laikoma mėgstama ironiška kalbine priemone ir „realistiškesnėje“ grožinėje literatūroje, ir istorijose, parašytose sąmoningai skeptišku tonu ar turinčiose intencijų „reliatyvizuoti“.

Ironiško teiginio tikslas yra tylomis paneigti tai, kas teigiama pažodiniame lygmenyje arba atvirkščiai. Juo suponuojama, kad skaitytojas ar auditorija jau žino arba yra pajėgūs suprasti dalyko apibūdinimo, kuriam suteikta metaforos, metonimijos ar sinekdochos forma, absurdiškumą. Taip posakis „jis – didelė širdis“ tampa ironiškas, ištartas tam tikru tonu ar kontekste, kuriame šitaip apibūdintas asmuo akivaizdžiai pasirodo *neturįs* sinekdochos jam priskiriamų savybių.

Galima tuoj pat pamatyti, kad ironija tam tikra prasme yra metatropas, jog ji išskleidžiama sąmoningai suvokiant netinkamo figūratyvinės kalbos naudojimo galimybes. Ironija leidžia suprasti, kad i tikrovę žvelgiama iš „realistinės“ perspektyvos, iš kurios galime pateikti nefigūratyvinę patirties pasaulio vaizdą. Taigi ironija atstovauja tokiai sąmonės pakopai, kai pačios kalbos prigimtis pripažįstama problemiška. Ji perspėja ir apie potencialų visų kalbinių pasaulio apibūdinimų kvailumą, ir apie jos parodijuojamų tikėjimų absurdiškumą. Todėl, kaip nurodė Kennethas Burke'as, ji yra „dialektiška“, ne tiek pasaulio procesų suvokimo požiūriu, kiek supratimo, kad kalba bet kokį žodinio vaizdavimo veiksmą gali daugiau aptemdyti nei paaikškinti, požiūriu. Ironijos atveju figūratyvinė kalba atsigrežia į save ir iškelia klausimą apie savo pačios galimybes iškreipti suvokimą. Būtent dėl to ironiški pasaulio apibūdinimai dažnai laikomi *esmiškai* rafinuotais ir realistiniais. Jų pasirodymas reiškia, kad mąstymas duotoje tyrimų srityje yra pasiekęs sąmoningumo lygį, kuriame tapo įmanoma tikrai „apšviesta“ – kitaip sakant, savikritiška – pasaulio ir jo procesų konceptualizacija.

Taigi ironijos tropas pateikia kalbinę tokio mąstymo būdo paradigmą, kuri yra radikaliai savikritiška ne vien konkrečios patirties pasaulio apibūdinimo, bet ir pačios pastangos kalboje adekvačiai pagauti tiesą apie dalykus atžvilgiu. Trumpai tariant, ji yra kalbinio protokolo, kuriuo tradiciškai išreiškiami mąstymo skepticizmas ir etinis reliatyvizmas, modelis. Kaip manomų pasaulio proceso vaizdavimo formų paradigma, ji iš principo priešiška „naivioms“ formistinės, organicistinės ir mechanicistinės aiškinimo strategijų formuluotėms. Literatūrinė jos forma – satyra – iš esmės yra priešiška herojinio romano, komedijos ir tragedijos archetipams, reikšmingiems žmogaus raidos formų vaizdavimo būdams.

Egzistencialiai pateikta kaip visiškai išsiskleidusi pasaulėžiūra, ironija pasirodytų esanti transideologinė. Ironiją galima *taktikos sumetimais* pavartoti liberalioms ar konservatyvioms ideologinėms pozicijoms ginti priklausomai nuo to, ar ironizuojama nusistovėjusi visuomenės tvarka, ar „utopinis“ reformatorių siekimas pakeisti

status quo. O anarchistas ar radikalas ją gali pavartoti puldamas, kad prikaltų prie gėdos stulpo savo liberalių ar konservatyvių oponentų idealus. Tačiau kaip pasaulėžiūros pagrindas, ironija yra linkusi išsklaidyti bet kokią tikėjamą pozityvios politinės veiklos galimybę. Suvokdama esminį žmogiškos situacijos kvailumą ar absurdiškumą, ji siekia įteigti tikėjimą pačios civilizacijos „beprotybe“ ir įkvėpti mandarinišką panieką tiems, kurie stengiasi, pasitelkę mokslą ar meną, aptikti socialinės tikrovės prigimtį.

§ XIX amžiaus istorinės sąmonės fazės

Tropų teorija siūlo būdą pagrindiniams XIX amžiaus Europoje susiformavusiems istorinio mąstymo tipams apibūdinti. Ir, kaip bendros poetinės kalbos teorijos pagrindas, ji leidžia charakterizuoti giliają šio periodo istorinės vaizduotės struktūrą, suvokiama kaip rutuliojimas uždaro rato trajektorija. Mat kiekvienas iš tropų gali būti laikomas diskurso tradicijos, kuri plėtojosi iš metaforiškos istorinio pasaulio sampratos per metoniminę ir sinekdochišką pasaulio sampratą link ironiško suvokimo, kad bet koks pažinimas yra neišvengiamai reliatyvus, faze ar momentu.

Pirmoji XIX amžiaus istorinės sąmonės fazė susiformavo vėlyvosios Apšvietos istorinio mąstymo krizės kontekste. Tokie mąstytojai kaip Voltaire'as, Gibbonas, Hume'as, Kantas ir Robertsonas galiausiai į istorinį pasaulį ėmė žiūrėti iš esmės ironiškai. Preromantikai – Rousseau, Justus Möseris, Edmundas Burke'as, šveicarų gamtos poetai, „Sturm und Drang“ poetai, ir ypač Herderis – šiai ironiškai istorijos sampratai priešpriešino sąmoningai „naivų“ atitikmenį. Pastarosios istorijos sampratos principai nebuvo pakankamai nuosekliai suformuluoti, įvairūs Apšvietos kritikai nevienodai jų laikėsi, bet visi jie jautė vienodą antipatiją racionalizmui. Jie tikėjo „įsijautimu“ kaip istorinio tyrimo metodu ir simpatizavo tiems istorijos ir žmonijos aspektams, į kuriuos švietėjai žvelgė su pajuoka ar iš aukšto. Šios priešpriešos pasekmė – kilusi tikra istorinio mąstymo krizė, kai buvo visiškai nebesutariama, su kokiomis nuostatomis reikėtų imtis istorijos studijų. Ši schizma neišvengiamai

sužadino susidomėjimą istorijos teorija, ir pirmame XIX amžiaus dešimtmetyje „istorinio pažinimo“ problema atsidūrė filosofų apmąstymų centre.

Iš filosofų giliausiai šią problemą suformulavo Hegelis. Laikotarpiu tarp *Dvasios fenomenologijos* (1806) ir *Istorijos filosofijos* (1830–1831) jis teisingai nustatė pagrindinę schizmos priežastį: neveikamus ironiško ir metaforiško istorinio lauko suvokimo būdų skirtumus. Be to, savo paties istorijos filosofijoje Hegelis argumentuotai pagrindė sinekdochišką jo suvokimo būdą.

Žinoma, tuo pačiu laikotarpiu prancūzų pozityvistai švietėjišką racionalizmą perdirbo organicizmo linkme. Auguste'as Comte'as, kurio veikalas *Pozityviosios filosofijos kursas* pradėtas leisti 1830 metais, švietėjiškas mechanistines aiškinimo teorijas sujungė su organicistine istorinio proceso samprata. Tai leido Comte'ui istorijai suteikti komedijos siužeta, taip išsklaidant satyros *mythos*, atspindėjusį vėlyvosios Apšvietos istoriografijos pesimizmą.

Taigi per pirmąjį XIX amžiaus trečdalį susiformavo trys skirtingos istorinės minties „mokyklės“: „romantinė“, „idealistinė“ ir „pozityvistinė“. Ir, nepaisant to, kad jos tarpusavyje nesutarė dėl istorijai tirti ir aiškinti tinkamo metodo, jos vieningai atmetė ironišką vėlyvosios Apšvietos racionalistų požiūrį į praeities tyrinėjimą. Iš šios bendros antipatijos visoms ironijos formoms didžia dalimi kyla laikotarpiui būdingas istorijos studijų entuziazmas ir savimi pasitikintis XIX amžiaus pirmosios pusės istoriografijos tonas, vyravęs nepaisant nesutarimų dėl esminių „metodologijos“ klausimų.

Iš jos taip pat kyla ir savitas istorinio mąstymo tonas antroje, „brandžiojoje“ ar „klasikinėje“, XIX amžiaus istorinės sąmonės fazėje, trukusioje apytikriai nuo 1830 iki 1870 metų. Šiam periodui būdinga nesiliaujanti diskusija apie istorijos teoriją ir nenutrūkstamas stambių pasakojimų apie praeities kultūras ir visuomenes kūrimas. Kaip tik šioje fazėje keturi didieji XIX amžiaus istoriografijos „meistrai“ – Michelet, Ranke, Tocqueville'is ir Burckhardtas – sukūrė pagrindinius savo veikalus.

Labiausiai šios fazės istoriografijoje stulbina jos atstovų atliktų praeities tyrimų ir pasakojimų apie ją teorinės savimonės laipsnis.

Beveik visus juos įkvėpė viltis sukurti istorinio proceso perspektyvą, tokią pat „objektyvią“, kaip gamtos evoliucija, ir tokią pat „realistinę“ kaip ta, kuria vadovaudamiesi to meto valstybės vyrai valdė savo tautų likimą. Todėl šioje fazėje pagrindinis diskusijų klausimas – kriterijai, pagal kuriuos būtų galima spresti apie tikrai „realistinę“ istorijos sampratą. Kaip ir jų amžininkai romanų rašytojai, vaizduodami istoriją šio laikotarpio istorikai rūpinosi išsilaivinti ir iš jų švietėjiškų prototipų abstraktumo, ir iš romantiškų pirmtakų iliuzijų. Bet kaip ir jų amžininkams romanų rašytojams (Scottui, Balzacui, Stendhaliui, Flaubert'ui ir Goncourt'ams), jiems pasisekė tik sukurti tiek įvairių „realizmo“ rūšių, kiek egzistuoja pasaulio interpretavimo figūratyviame diskurse tipų. Ironiškam Apšvietos „realizmui“ jie priešpriešino keletą tarpusavyje besivaržančių „realizmų“, kurie visi buvo arba metaforos, arba metonimijos, arba sinekdochos projekcijos. Iš tiesų, kaip toliau parodysiu, Michelet, Tocqueville'io ar Rankes „istoriniai realizmai“ buvo ne kas daugiau nei šių tropologinių strategijų suteiktų patirties įforminimo specifiniais „poetinėmis“ būdais perspektyvų kritinis išplėtojimas. O Burckhardto „realizmas“ yra dar vienas nuopuolis į ironišką būseną, nuo kurios amžiaus istorinę sąmonę turėjo išvaduoti tas pats „realizmas“.

Šių įvairių istorijos konceptualizacijos būdų išsiskleidimą rėmė – ir didžia dalimi sąlygojo – istorijos filosofija. Šioje antroje fazėje dažniausia istorijos filosofijos forma buvo Hegelio sistemos puolimas, tačiau apskritai jai nepasisekė minčių apie istorinę sąmonę nuvesti toliau nei Hegelis. Šio apibendrinimo išimtis, žinoma, yra Marxas, siekęs suderinti sinekdochišką Hegelio strategiją su metoniminėmis to laikotarpio politinės ekonomijos strategijomis tam, kad sukurtų tuo pat metu ir „dialektinę“, ir „materialistinę“ – kitaip tariant, vienu metu „istorinę“ ir „mechanicistinę“ – istorijos viziją.

Paties Marxo pastangos istorijos studijas paversti mokslu buvo nuosekliausias XIX amžiuje. Be to, jis nuosekliausiai stengėsi išanalizuoti santykį tarp istorinės sąmonės ir faktinių istorinės egzistencijos formų. Jo darbe istorinės refleksijos teorija ir praktika glaudžiai susijusios su visuomenės, kurioje ji atsirado, teorija ir

praktika. Marxas buvo jautresnis už visus kitus mąstytojus bet kokios istorijos sampratos, pretenduojančios į „realistinę“ pasaulio vizijos statusą, ideologinei potekstei. Paties Marxo istorijos samprata buvo toli gražu ne ironiška, bet jam pavyko atskleisti ideologinę visų istorijos sampratų potekstę. Ir taip jis daugiau nei pakankamai pagrindė nužengimą ironijon, būdingą paskutinės amžiaus istorinės refleksijos fazės istorinei sąmonei, vadinamąją istoricizmo krizę, išsiskleidusią paskutiniame amžiaus trečdalyje.

Bet istorinei minčiai nebūtinai reikėjo tokio Marxo, kad šis perkeltų ją į trečiąją, arba krizinę, fazę. Užteko vien antrosios fazės istorikų sėkmės, kad istorinę sąmonę apimtų ironija, kuri ir buvo tikrasis „istoricizmo krizės“ turinys. Pakako nuosekliai išplėtoti keletą vienodai išsamių bei įtikinamų, bet akivaizdžiai viena kitą neigiančių to paties įvykių komplekso koncepcijų, kad būtų išklabinamas pasitikėjimas istorijos pretenzijomis į „objektyvumą“, „moksliskumą“ ir „realizmą“. Kad šis pasitikėjimas prarastas, jaučiamą jau Burckhardto darbe, kurio dvasia yra aiškiai estetinė, pažūros skeptiškos, tonas ciniškas, ir bet kokios pastangos sužinoti „tikrą“ tiesą apie dalykus vertinamos pesimistiškai.

Burckhardto istoriografijoje išreikštą nuotaiką filosofijoje atitinka, žinoma, Friedricho Nietzsches darbų nuotaika. Tačiau estetiškumą, skepticizmą, cinizmą ir pesimizmą, kuriuos Burckhardtas paprasčiausiai perėmė kaip specifinės „realizmo“ rūšies pagrindą, Nietzsche sąmoningai pasirinko kaip problemas. Be to, jis svarstė juos kaip dvasinio smukimo, kurį reikia nugalėti, iš dalies išlaisvinant istorinę sąmonę nuo neįgyvendinamo transcendentistiškai „realistinės“ pasaulio perspektyvos idealo, apraiškas.

Savo ankstyvuosiuose filosofijos darbuose Nietzsche ėmėsi ironiškos savo epochos sąmonės ir to padarinių – ją palaikančių istorinės konceptualizacijos formų. Kaip anksčiau Hegelis (nors ir skirtinga dvasia bei užsibrėžęs kitokią tikslą), jis siekė išsklaidyti tą ironiją, nepasiduodamas naivaus romantizmo iliuzijoms. Tačiau Nietzsche vis dėlto grįžo prie romantinės istorinio proceso sampratos, nes jis stengėsi istorinę mintį asimiliuoti su meno, kurio paradigmė figūratyvinė kalbos strategija yra metafora, sąvoka. Nietzsche kalbėjo apie istoriografiją, kurios teorija būtų sąmoningai

metaistoriška ir kurios tikslas būtų „antistoriškas“. Taigi jis gynė sąmoningai metaforišką istorinio lauko suvokimą, o tai reiškia, kad jo intencija turėjo būti tik *metaforiškai* ironiška. Nietzsche mąstymo apie istoriją analizei atvėrė istorinės sąmonės psichologiją; maža to, atskleidė jos kilmę iš specifinio poetinio tikrovės suvokimo. Tad Nietzsche, kaip ir Marxas, pagrindė nuopuolį į „istorizmo krizę“, kuriai pasidavė jo amžiaus istorinė mintis.

Kaip tik atsakydamas į šią istorizmo krizę, Benedetto Croce ėmėsi monumentalių giliosios istorinės sąmonės struktūros tyrimų. Kaip ir Nietzsche, Croce pripažino, jog krizė atspindi ironiškos proto laikysenos triumfą. Ir, kaip ir Nietzsche, jis tikėjosi istorinį mąstymą išvalyti nuo ironijos, ištirpydamas ją mene. Bet plėtodamas šį užmojį, Croce buvo priverstas išgalvoti ypač ironišką paties meno sampratą. Besistengiant istorinę mintį suldyti su menu, jam galiausiai pavyko tik pagilinti pačios istorinės sąmonės ironiškos būsenos suvokimą. Tada jis bandė ją apsaugoti nuo skepticizmo, į kurią linko tokia sustiprėjusi savimonė, asimiliuodamas istoriją su filosofija. Bet šioms jo pastangoms pavyko tik istorizuoti filosofiją, suteikiant jai tokį pat ironišką savo ribų suvokimą, kokį jau buvo igijusi istoriografija.

Šitaip išvaizduojama istorijos filosofijos evoliucija – nuo Hegelio per Marxą ir Nietzsche iki Croces – atskleidžia tokią pačią raidą, kaip ir istoriografija nuo Michelet per Ranke ir Tocqueville'į iki Burckhardto. Tie patys pagrindiniai konceptualizacijos tipai pasirodo ir istorijos filosofijoje, ir istoriografijoje, nors skiriasi jų visiškai išreikštų formų eilės tvarka. Svarbu tai, kad kaip visuma istorijos filosofija atsiduria tokioje pat ironiškoje būsenoje, kokia paskutiniame XIX amžiaus trečdalyje apėmė istoriografiją. Ši ironiška būseną nuo savo atitiktens vėlyvojoje Apšvietoje skiriasi tik imantresniu išskleidimu istorijos filosofijoje ir platesniais tyrimais, parėmusiais jos iškilimą to meto istoriografijoje.

PIRMA DALIS

Perimta tradicija: Apšvieta ir istorinės sąmonės problema